

Millî Mücadeleyi Destekleyen ve Bilinmeyen Bir Coğrafya Eseri: *Anadolu*

Osman GÜMÜŞÇÜ* - Tahir KODAL**

ÖZ

Bu çalışmada, Millî Mücadele'yi destekleyen ve bu güne kadar araştırmacılar tarafından bilinmeyen bir coğrafya eseri *Anadolu* konu edilmiştir. Bu yapılırken, konuya giriş mahiyetinde, Millî Mücadele'nin başlaması, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğinde yapılan psikolojik hazırlık veya kamuoyu oluşturma çabası, emperyalist devletlerin Türk milletine yaptıkları, bu yapılanların değişik yöntemler kullanılarak Türk ve dünya kamuoyuna anlatılması, Türk milletinin bilinçlendirilmesi çalışmalarından kısaca bahsedilmiştir. Bu çalışmaların yapıldığı süreçte, öncelikle *Anadolu* adlı eserin kim tarafından ve niçin yazılmış olduğu ortaya konulmuştur. Devamında ise; eserin incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmış olup, evvela müellifin hayatı ve çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra, eserin içeriğindeki bilgiler ışığında bazı yorum ve tahlillere yer verilmiş olup, bu tahlillerden biri, Millî Mücadele sırasında Türk milletine vatan sevgisi kazandırmak adına şairane bir üslupla Anadolu coğrafyasının kaleme alınmasıdır. Dolayısıyla eserin, bu ve diğer nedenler yüzünden, hem Millî Mücadele tarihi, hem de içerik açısından araştırma yapacaklar için oldukça önemli olduğu ortaya konulmuştur. Bizim yapmış olduğumuz tahliller dışında, başka araştırmacılara da bu fırsatı vermek amacıyla, çalışmanın sonuna transkripsiyon metin de ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Anadolu, coğrafya, Anadoluculuk, M. Niyazi Erenbilge.

ABSTRACT

Anadolu: An Unknown Work of Geography supporting the Turkish National Struggle

This study examines *Anadolu*, a geography work, which supported the national struggle and unknown by researchers until present. The starting of the National Struggle, the psychological preparation made

* Doç. Dr., Pamukkale Üniv., Eğitim Fak., İlk Öğretim Böl., Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, DENİZLİ, e-posta: ogumuscu@yahoo.com

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniv., Eğitim Fak., İlk Öğretim Böl., Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, DENİZLİ, e-posta: tkodal@pamukkale.edu.tr

by Mustafa Kemal and his colleagues, the preparation of the public opinion, the imperialist ambitions on the Turkish nation, the spread of these to Turkish and world public opinion with different techniques and the awakening of the Turkish people have been mentioned briefly in the introduction. The study puts forward who wrote the Anadolu and its reasons, and a brief evaluation of the work together with a short account of the life of the author. Then, under the light of the information given in the work, this study makes some comments and analysis including the one that the geography of Anatolia was written in a poetic style during the National Struggle to provide the Turkish people with the patriotic feelings. This paper tries to reveal that for these and other reasons, the work Anadolu is so important both for the history of the National Struggle and for the researchers of the period. In addition to this analysis, the transcription text has been added to the end of the study to give this opportunity to the other researchers.

Key Words: The Turkish National Struggle, Anadolu, geography, M. Niyazi Erenbilge.

Giriş ve Değerlendirme

Bilindiği gibi Osmanlı devleti, I. Dünya Savaşında Almanya'nın basını çekmiş olduğu İttifak devletlerinin yanında savaşa girmiştir. İttifak devletlerinin savaşı kaybetmesi üzerine, Osmanlı devleti İngiltere'nin liderliğini yapmış olduğu İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak, İtilaf devletleri I. Dünya Savaşı devam ederken yapmış oldukları gizli paylaşım antlaşmalarını hayata geçirebilmek ve şark meselesini¹ kendi lehlerine çözüme kavuş-

1 şark meselesi, 9 Ekim 1815 Viyana Kongresi'nden kalma uluslararası siyaş bir kavramdır. Bu kavram, Napolyon Bonapart'ın altüst ettiği Avrupa haritasına yeniden bir düzen vermek amacıyla toplanan uluslararası toplantıda, özellikle Rus delegeleri tarafından, Osmanlı devletindeki gayr-i müslim azınlıkların durumlarına dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak, şark meselesinin tanımı ve ne zaman başladığı konusunda çeşitli görüşler söz konusudur. Bazı araştırmacılar, bu meselenin Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle, bazıları Türklerin Balkanlara geçmesiyle başladığını ileri sürmüşlerdir. Bu konuda bir fikir birliği olmamasına rağmen, emperyalist Avrupa devletleri, ne zaman kendi çıkarları söz konusu olduğunda ve çıkarlarını gerçekleştirmek için bir kamuoyuna ihtiyaç duyduklarında bu kavramı gündeme getirmişlerdir. Başka bir ifadeyle, her zaman şark meselesi kavramını kullanarak, Osmanlı devletinin içişlerine karışmak, devleti azınlıklar aracılığı ile yıkmak, Türkleri önce Balkanlardan, sonra Anadolu'dan atmak ve daha sonra da geldikleri Orta Asya bozkırlarına geri göndermek, gönderilemez ise Anadolu'da imha etmek amacını gütmüşlerdir. Bu konuda fazla bilgi için bkz. Bayram Kodaman, "şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara 1992, Albert Sorel, *Meseley-i şarkıyye*, (Terc. Yusuf Ziya), İstanbul 1911; Cevdet Küçük, "şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, Sayı: 32.; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.: İdil Eser), İstanbul 2001; Edouard de Driault, *şark Meselesi*, (Hz. Emine Erdoğan), Ankara 2003.

turabilmek amacıyla harekete geçmiştir. Bu bağlamda, I. Dünya Savaşı'ndan en güçlü ülke olarak çıkan İngiltere, gizli antlaşmayla Fransızlara vermiş olduğu Musul'u sahip olduğu enerji kaynağı nedeniyle, uluslararası hukuku hiçe sayarak 3 Kasım 1918'de işgal etmiştir.² Bu şekilde başlayan işgaller süreci devam etmiş, Osmanlı devletine, Anadolu topraklarına ve Türk milletine dönük emperyalist politika takip eden galip devletler pek çok yeri denetimleri altına almışlardır. Bu işgal politikası sürecinde çok kısa bir zaman sonra, yani 13 Kasım 1918'de başkent İstanbul işgal edilmiş, Osmanlı devleti başkentine dahi sahip çıkamaz duruma gelmiş, kağıt üzerinde var olsa da fiilen sona ermiştir.

Böylece İtilaf devletleri, hem Osmanlı devletini, hem de Türk milletini ortadan kaldırarak, Anadolu'da etkisiz hale getirmek, bir anlamda imha etmek amacıyla bu topraklara gelmişlerdir. Yaşanan bütün bu olaylara doğru teşhis koyan ve "tam bağımsızlık" anlayışını benimsemiş olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, yapmış oldukları toplantılarda, İstanbul'da Yüksek Komiserliğin kurularak İngiliz yanlısı Tefik Paşa kabinesinin iktidara getirilmesi üzerine, İstanbul'da kalarak, Anadolu'yu merkeze alan, tam bağımsız bir Türk devletinin kurulmasının mümkün olamayacağına karar vermişlerdir. Bunun üzerine Anadolu'ya geçmek ve Millî Mücadele'nin yanmaya başlamış küçük kıvılcımlarını meşaleye dönüştürmek gerekliliği, diğer ifadeyle "reel politik"i ortaya çıkmıştır.

Sömürge siyasetini benimsemiş devletlerin Anadolu'ya dönük işgalleri başladığında, Türk milleti de Musul ve Dört Yol'dan başlayarak İngiliz ve Fransızlara karşı direniş hareketi ile karşılık vermiş, kendi toprağını, vatanını, namusunu ve Anadolu'daki kendi varlığını korumak amacıyla Millî Mücadele'yi başlatmıştır. Düşmana karşı başlatılan bu Kuvâ-yı Milliye hareketi, Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişi olarak İstanbul hükümeti tarafından Karadeniz bölgesinde güvenliği ve asayişi sağlamak, silah ve cephanenin toplanarak depolara konmasını ve korunmasını gerçekleştirmek, çeşitli yerlerde direniş hareketleri başlatmak için asker toplamaya çalışan örgütlerin faaliyetlerinin yasaklanması amacıyla, hem askerî, hem de idarî yetkilerle,³ görevlendirilmesi sonrasında farklı bir durum ortaya çıkmıştır.

Mustafa Kemal İtilaf devletlerinin baskısı, İstanbul hükümetinin isteği ve

2 Tahir Kodal, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, İstanbul 2005, 49-50.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOADB), *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge: 25, Ankara 1982, s. 19-24.; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 1994, s. 133-136.; Mustafa Balcıoğlu, "İstanbul'dan Samsun'a Uzanan Yolda Mustafa Kemal", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, (Haz.: Durmuş Yalçın-Azmi Süslü ve diğ.), Ankara 2000, s. 164-165.

padişahın onayı ile yukarıdaki görevleri yerine getirmek amacıyla emrindekilerle birlikte 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Ancak, Mustafa Kemal Samsun'dan 20 Mayıs 1919'da göndermiş olduğu ilk telgrafta "İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali olayı, yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu düşünülmeyecek ve tarif edilemeyecek derecede içten yaralamıştır. Ne millet ve ne ordu, varlığına karşı yapılan bu haksız tecavüzü sindiremeyecek ve kabul etmeyecektir"⁴ diyerek, işgaller karşısında Anadolu'nun, Türk milletinin ve Türk ordusunun takip edeceği politika konusunda ip uçlarını vermiştir. Ayrıca, Samsun'dan göndermiş olduğu diğer telgraflarda da Anadolu'daki işgallerin haksızlığını, İngilizlerin bölgeye haksız yere asker çıkarmış olduğunu, Samsun ve çevresindeki bütün asayişsizliğin kaynağının Pontus Rum devletini kurmak amacıyla silahlı birlikler oluşturan Rum çeteleri olduğunu ifade etmekten de çekinmemiştir.

Mustafa Kemal'in böyle bir politika ve çalışma içerisine girmesinin en önemli nedeni, "Ata yurdu" olarak nitelendirmiş olduğu Anadolu ve bu topraklar üzerinde yaşayan Türk milletinin geleceği konusunda hem İtilaf devletlerinden, hem de İstanbul hükümeti ve padişaktan tamamen farklı politika ve anlayışa sahip olmasıdır. Onun ve arkadaşlarının İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğü ve varmak istediği son hedef "...millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!"⁵ olduğundan, Samsun'dan itibaren bu amaca ulaşmak için gerekli her türlü çalışmalara hız vermiştir.

Mustafa Kemal'in Samsun'da bir yandan orduyu, bir yandan da Türk milletini örgütlemesi, Millî Mücadele için direnmeye çağırması, 9 Mart 1919'dan itibaren Samsun'da bulunan İngilizler ve İstanbul hükümeti tarafından haber alınmıştır. Bu nedenle, Mustafa Kemal güvenlik nedeniyle 25 Mayıs 1919'da Samsun'dan Havza'ya geçmiştir. Havza'da halk ile doğrudan temasa geçen Mustafa Kemal, halka, ülkenin içinde bulunduğu durumu, işgalci devletlerin amaçlarını, padişah ve İstanbul hükümetinin takip etmiş olduğu iç ve dış politikayı, İtilaf devletlerinin Türk milletine Anadolu'da köleliği layık gördüklerini Rum ve Ermeni çetelerinin yaratmış olduğu tehlikeyi ve onların amaçlarını anlatmış,⁶ bilinçlendirme ve kamuoyu oluşturma çalışmalarına hız vermiştir. Bir anlamda Havza'da Millî Mücadele'nin psikolojik hazırlığına başlamıştır.

Mustafa Kemal'in Havza'da Anadolu ve Trakya'nın tümünde kamuoyu

4 BOADB, a.g.e., Belge: 25, s. 26.

5 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927, Bugünkü Dille*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Ankara 2000, s. 9.

6 Ergün Aybars, a.g.e., s. 161.

oluşturma, Türk milletine “Millî Mücadele Ruhu”nu aşılama çalışmaları yaptığı bu dönemde, Millî Mücadele bilincini ortaya çıkaracak ve bunu kuvvetlendirecek araç ve yöntemler ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, Mustafa Kemal, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Rumeli’nin tümünde işgallere, Anadolu’daki emperyalist katliamlara, uluslararası hukukun ve insan haklarının çiğnenmesine karşı büyük mitinglerin düzenlenmesini, İzmir’in işgalinin protesto edilmesini, işgallere karşı konulmasını ve bu uğurda askerî ve sivil örgütlenmenin sağlanmasını istemiştir.

Mustafa Kemal’in bu isteği hem Anadolu’da, hem de Trakya’da karşılık bulmuş, “...haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyük...”⁷ olan Türk milleti, ilk işgallerle birlikte harekete geçmiş, Paris Konferansı’nda Anadolu’nun paylaşılması, İzmir’in Yunanistan’a verileceği ve doğuda da bir bağımsız Ermenistan’ın kurulacağını anlaşılmaya üzerine çalışmalarını hızlandırmıştır. Anadolu’nun pek çok yerinde “Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri” kurarak örgütlenmiş, İzmir’in işgal edilmesiyle de Batı Anadolu’da ilk kurşunu sıkışmış olan Türk milleti, Mustafa Kemal’in isteği ve amacı doğrultusunda yeni bir azim ve gayretle harekete geçmiştir. Bu nedenle, İstanbul başta olmak üzere, Edirne’den Kars’a, Samsun’dan Adana’ya büyük mitingler yapılmış, işgaller, İtilaf devletleri, Yunanlılar, Ermeniler, padişah ve İstanbul hükümeti protesto edilmiştir. Bu sayede ve süreçte, Mustafa Kemal’in istediği ve Millî Mücadele için çok gerekli olan bu bilinçlendirme hareketi hız kazanmıştır.

Bu kamuoyu oluşturma, bilinçlendirme ve “millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti” kurma sürecinde, vatanın aydın bilim adamları, vatansever edebiyatçıları, şairleri, din adamları, gazetecileri, cemiyetleri vb. de ellerinden gelen değişik yöntem ve araçlarla bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Mesela bu dönemde Halide Edip (Adivar) Sultan Ahmet Meydanı’nda ateşli konuşmalar yaparak ve “Dağa Çıkan Kurt”, “Ateşten Gömlek” gibi edebî eserler yazarak, Mehmet Akif (Ersoy), başta “İstiklâl Marşı” olmak üzere, çeşitli şiirler ve yazılar yazarak, vatansever din adamı Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Millî Mücadele’nin ilk “cihat fetvası”nı ilan ederek, *Hakimiyet-i Milliye* gibi gazeteler ile Ağaoğlu Ahmet gibi gazeteciler, Mustafa Kemal’in ifadesiyle “milliyetperver” Türk basını ve gazetecileri, kalem ve bütün enerjilerini kullanarak, İstanbul merkezli Millî Kongre Cemiyeti *Ermenilerin Müslüman Ahâliye Yapmış Olduğu Mezalim* adıyla kitap ve kitaplar yayınlarken, Anadolu halkının direnişini destekleyip, onları bilinçlendirmeye gayret etmişlerdir.

İşte bu çalışmada, bahsedilen bilinçlendirme ve destekleme gayretleri-

7 Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 10.

ne güzel, yeni ve bilinmeyen bir örnek teşekkül edecek coğrafya eseri olan *Anadolu* ele alınacaktır. Bildiğimiz kadarıyla, coğrafi eserler içerisinde başka bir örneği olmayan bu eser, hem bu açıdan ilk ve tek, hem de diğer aydın kişilere ilave, bilim adamlarının da Milli Mücadele'ye bilimsel çalışmalarlarıyla yardım ve destek olduklarını göstermesi bakımından da önemli bir örnektir. Belki hacmi küçük olduğu için şimdiye kadar pek dikkat çekmeyen bu kitapçık, içeriği ile Milli Mücadele'ye destek vermesi bakımından manevi değeri açısından oldukça kıymetli bir eserdir.

Millet Kütüphanesi, Ali Emiri coğrafya kısmında 40 numarayla kayıtlı; Dersaadet (İstanbul), Balıkcıyan Matbaası'nda baskı tarihi belirtilmeden ve 'Niyazi' isimli biri tarafından *Anadolu* adıyla hazırlanmış olan bu kitap, Milli Mücadele'de sadece asker ve mühimmat ile değil, aynı zamanda bilimsel metotlarla da savaşıldığını kanıtlayan bir eserdir. Gerçekten de, yukarıda da belirtildiği gibi, başta Halide Edib (Adivar), Mehmed Akif (Ersoy) olmak üzere o devir bazı edebiyatçı ve şairlerin Milli Mücadele'ye destek verdiği çok iyi bilinmesine rağmen, coğrafyacıların hazırladıkları eserlerle Milli Mücadele'yi destekledikleri şimdiye kadar hiç bilinmeyen bir gerçektir.

Kitabın ne başlığında, ne de içerisinde hiçbir yerde 'coğrafya' ifadesi geçmese de, eserin bir coğrafyacı tarafından, coğrafya yöntemlerine göre hazırlandığı açıktır. Hatta, hazırlanış planına bakılırsa, monografik bir tarzda kaleme alındığı hemen dikkati çeker. Şöyle ki, önce Anadolu'nun fiziki coğrafyası ele alınmış, arkasından beşeri ve ekonomik coğrafya konularına girilmiştir. Mümkün olduğunca fazla konuya değinmek amacıyla ayrıntıya girilmese de, eserin hedefi ana hatlarıyla okuyucuya Anadolu'yu tanıtarak sevdirmektir. Çünkü; nasıl ki insanlar ancak iyi tanıdıkları kişileri sevebiliyorlarsa vatanın sevebilmesi için de iyi bilinmesi gereklidir.⁸

İnce ama içerik bakımından oldukça ilginç olan bu eserin ne zaman basıldığı, üzerinde belirtilmemişse de, içerisinde "İzmir'in işgali ve İnönü Savaşı'ndan", "Sakarya Savaşı ve başarısı"ndan bahsedilmesi, ancak, Büyük Taarruz'dan ve daha sonrasındaki gelişmelerden söz edilmemiş olması nedeniyle, 1921 yılından sonra basıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, elimizdeki kitabın Sakarya Savaşı'ndan sonra yani 13 Eylül 1921 ile Büyük Taarruz'dan önce yani 26 Ağustos 1922 tarihi arasındaki bir zaman diliminde yazıldığını ve basıldığını ifade etmek mümkündür.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla, böyle bir kitabın varlığından bahseden ilk eser, cumhuriyet döneminde ülkemizde ilk defa coğrafya eserleri bibliyografyası hazırlayan Selçuk Trak'a aittir. Ancak, Selçuk Trak, DTCF Coğrafya Bölümü

8 Osman Gümüşçü-Abdullah Balcıoğulları, *Coğrafyaya Giriş*, Ankara 2006, s.190-203.

kurucularından H. Louis'in istek ve yardımlarıyla hazırladığı bibliyografya⁹ eserinde, bu kitabı 1935 yılına tarihlendirmekle büyük bir yanlışla düşmüştür. Ayrıca, Selçuk Trak başka bir yanlış bilgiyle, bu eserin 161 yaprak ve yazma halinde olduğunu ifade etmiştir. Millet Kütüphanesi Ali Emiri coğrafya kısmında 40 numara ile muhafaza edildiğini de söylemesi doğrudur ama, bu kitap yazma değil, basmadır; 161 yaprak değil, sadece 16 sayfadır. Muhtemelen sayfa sayısı dizgi hatası veya matbaadan kaynaklanmış bir hata gibi gözükmektedir. Kitabı tanıtırken kullandığı "Anadolu'nun tabii ve tarihi ahvalinden ve iskelelerinden, iktisadiyatından bahseder" ifadesi doğru olmakla beraber, bahsedilen yanlışların varlığı muhtemelen, oldukça iyi bir araştırmacı ve bilim adamı olan Selçuk Trak'ın eseri görmeden, bu bilgileri doğrudan kaynağından değil de başka bir yerden almasından ileri gelmiş olsa gerektir. Kesin olmamakla birlikte, yanlışların sebebi durumundaki kaynak ise, İstanbul Kitapsarayları tasnif heyetinin 1936 yılında yaptığı 'coğrafya fişleri'dir.

Daha sonra, Cevdet Türkay'ın özellikle İstanbul kütüphanelerinde bulunan coğrafya eserleri için hazırladığı bibliyografya kitabında, Niyazi ve eseri, yine Millet Kitaplığı, numara 40'da gösterilmiştir.¹⁰ Sadece coğrafyayı içermese de, eski harfli eserler için iyi bir bibliyografya kitabı durumundaki Mehmet Seyfettin Özege'de de Niyazi ve eserinden bahsedilmesine¹¹ rağmen, şimdiye kadar hazırlanmış en iyi Osmanlı coğrafya bibliyografya eseri durumundaki Ekmeleddin İhsanoğlu ve Ramazan Şeşen başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*¹² isimli eserde ise, ne Niyazi, ne de Anadolu adlı eserden bahsedilmemiştir.

Eser kısaca tanıtıldıktan sonra, müellif hakkında bilgi vermek gerekirse şunları söylemek mümkündür. Eser üzerinde müellif ismi olarak sadece 'Niyazi' kaydı bulunmakla birlikte, yaptığımız araştırmalarda bu kişinin –kesin olmamakla beraber– Kuleli Askeri Lisesi'nde coğrafya öğretmenliği yapan Ön Yüzbaşı Mustafa Niyazi Erenbilge [1305/1306 (1887-1888)-1947] olduğu kanısına varılmıştır. M. Niyazi Erenbilge, kendisi gibi bir asker olan Ahmet Cemal'in oğlu olarak 1305/1306 tarihinde, Selanik'de dünyaya gelmiştir. 1 Aralık 1321 (1905) tarihinde Harbiye Mektebi'ne girmiş, buradan mezun olduktan sonra Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda görev almıştır. 6

9 Selçuk Trak, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyografyası*, Ankara 1942, s. 53.

10 Cevdet Türkay, *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlı'lar Devrine Ait Türkçe-Arabca-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*, İstanbul 1958, s. 25.

11 Mehmet Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Cilt: I, İstanbul 1971, s. 56.

12 Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen ve diğ., *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, Cilt: II, İstanbul 2000.

Mayıs 1920'de Fatma Seniha Hanımla evlenmiş, 3 Kasım 1336 (1920) tarihinde askerlik görevinden istifa etmiştir. 3 Ağustos 1926'de yeniden devlet hizmetine dönmüş, Halıcıoğlu Askeri Lisesi coğrafya ve tarih öğretmenliğine tayin edilmiş, daha sonra yine askeri liseler olan Maltepe ve Kuleli liselerinde bu görevi sürdürmüştür. Sağlık sorunları nedeniyle istifa ederek, 22 Şubat 1943'te Hava Savunma Bölge Komutanlığı Grup Muavinliği'ne tayin edilmiş ve burada 25 Ağustos 1946 tarihine kadar görevine devam etmiştir. Bu görevden terhis olduktan bir süre sonra, sol kalp kapağı yetmezliği nedeniyle, 29 Nisan 1947 tarihinde vefat etmiştir. Ahmet Erdoğan Erenbilge adında bir de oğlu vardır.¹³

Müellifin, yayınladığımız bu eserinden başka, erişebildiğimiz kadarıyla 'Franklin'in Kutup Seyahati (1931)', 'Alexander von Humboldt'ın Hayatı ve Asarı (1932)', 'Coğrafya Seyahat Kitapları (1933)', 'Grönland'ın Şark Sahillerinde (1933)', 'Eski Zamanda Türklerin Coğrafyaya Hizmetleri (1933?)', 'Seven Hedin Orta Asya'da (1933)', 'Meşhur Kaşifler (1933)', 'Büyük Devletler Coğrafyası (1933)', 'Osmanlı Türklerinde Coğrafya (1936)', 'Habeş Eli ve İtalya Habeş Harbi (1936)', 'Balkanlar, Avrupa Memleketleri Coğrafyası (1940)', gibi kitapları da bulunmaktadır.

Müellifi kısaca tanıttikten sonra, kitabın adı ve içeriği dikkatli bir şekilde değerlendirildiğinde, eserin dönemin önemli görüşlerinden biri durumunda olan "Anadoluculuk" akımının etkisiyle yazılmış olabileceği söylenebilir. Anadoluculuk, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlılık, Turancılık ve Panislamizme yönelik yapılan eleştirilerin basında yoğunlaşmasıyla gündeme gelmiş, bir bakıma bu eleştiriler Anadoluculuk düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Örneğin Nüzhet Sabit, milliyetçiliğin ancak tanımlanmış bir mekan içinde hayal olmaktan çıkarak gerçek bir nitelik kazanacağını belirtmiş, Anadolu'nun Türk olduğunu ve Türk milliyetçiliğinin bu temel üzerinde yükselmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴ Başka bir ifadeyle, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ve parçalanan Osmanlı devletinden geriye kalan Anadolu topraklarını merkeze alarak, ortaya konulan yeni bir siyasî yönelim ve kimlik edinme sürecidir. Bu süreç doğrultusunda karşı karşıya kalınan durum nedeniyle benimsenen bir yaklaşım ve hareket olarak taraftar bulmaya başlayan Anadoluculuk, ilk olarak 1918 yılında ortaya çıkmıştır.¹⁵ Anadoluculuk, Anadolu toprağının Türk milletinin gerçek ve tek vatanı olduğu tezini işlemiş, bütün

13 T.C. Emekli Sandığı Arşivi, Dosya No: 82742.

14 Mithat Atabay, "Anadoluculuk", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt: 4, İstanbul 2003, s. 515-516.

15 Köksal Alver, "Anadoluculuk Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Haz.:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), İstanbul 2006, s. 732-734.

Anadolu topraklarını kimliğin temel kurucu unsurları arasında görmüştür. Bu haliyle de mekana/toprağa dayalı bir millet ve milliyetçilik anlayışını temsil etmiştir.¹⁶ Anadoluçuluk anlayışını benimsemiş olanlar, Batılı devletlerin o dönemde dile getirmiş oldukları ve emperyalist politikalara destek veren gazetelerde sıkça yer alan “medenî olmayan Türklerin Anadolu topraklarına yakışmadığı” vb. anlayışına tepki olarak, bu mekanın yüksek bir kültüre sahip bulunduğunu ve Anadolu’nun tüm uygarlıkların beşiği olduğunu, Batı uygarlığının da Anadolu’dan beslendiğini ileri sürmüşlerdir.

Anadoluculuk, Türk düşünce ve siyasî tarihinde çok sayıda taraftar bulmuş, kimileri bu hareket ve akım için bir öncü olmuşken, kimileri de belli bir dönem Anadoluçuluğun etkisinde kalmış ve sonra bu bakış açısını terk etmiştir. Özellikle Millî Mücadele sürecinde çok sayıda aydını etkilemiş olan Anadoluçuluk, hiçbir zaman tek tip bir yapı oluşturamamış, sistemli bir ideoloji niteliği taşıyamamış, cumhuriyetin ilanından sonra da farklı Anadoluçu yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Müellif eserine Anadolu adını vermiştir ama, Anadolu olarak kastettiği mekan bugünün Anadolu’su değil, Antik Çağ’ın Küçük Asya’sı gibi görünmektedir. Çünkü; yazar kitabında “Türkiye’nin hiçbir limanı Anadolu limanları kadar işlek değildir” vb. ifadelerden anlaşıldığı gibi, Trakya ile Doğu ve Güneydoğu’dan hiç bahsetmemiştir. Tıpkı orman varlığından söz ederken Sivas vilâyetinin doğusuna geçmediği gibi...

Eserin içeriğine bakılırsa, yukarıdaki Anadoluçuluk akımı ve Millî Mücadele’nin fikrî temeli niteliğinde olan Türk milliyetçiliği anlayışı nedeniyle, öncelikle milliyetçi ve vatanperver bir havanın varlığı hemen dikkati çekmektedir. Eski hurafeler ve amaçsız bilgilerden uzak bir eser yazan Niya-zî, kuvvetle muhtemel, vatanın ve milletin içinde bulunduğu zor savaş yıllarında halkı aydınlatmak ve özellikle Anadolu’yu sevdirmek amacıyla böyle bir eser hazırlamış olmalıdır. Sadece Anadolu insanı ve kültürle ilgili konularda değil, fiziki coğrafya konusuna da girerek, Anadolu’nun sahip olduğu doğal güzelliklerini o denli tatlı bir dille yazmıştır ki, böylece az veya çok Anadolu’yu tanıyan her okuyucunun bir kat daha fazla vatanına bağlanacağını düşünmüş olmalıdır. Gerçekten de, eseri okuyan birisinin, Anadolu’ya daha kuvvetli bir sevgi bağı ile bağlanmaması çok güçtür. Zaten Türk kültüründe var olan toprak ve vatan sevgisi, bu eser sayesinde, daha iyi ve bilimsel yollarla ortaya konularak Anadolu’nun sevdirmesi hedeflenmiş gibidir. Müellif bu amaçla, doğası gereği oldukça renkli ve köklü bir geçmişe sahip

¹⁶ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine*, (Çev.: A. Berktaş), İstanbul 1998, s. 273.

Anadolu'yu, bir şair ustalığı ile tanıtmış, bir anlamda Anadolu'nun coğrafi bir şiirini yazmıştır.

Müellif, bunu yaparken de, eskimiş ve sadece isimlerden ibaret olan coğrafya eserlerinden değil, aynı zaman da en yeni bilgileri içeren hem yerli, hem de muhtemelen yabancılar tarafından hazırlanmış araştırmalardan faydalanmıştır. Üstelik sadece coğrafya değil, diğer konulara ait son araştırmaları da takip ettiği yazdıklarından anlaşılmaktadır. Örneğin, Anadolu'nun jeolojik evriminden bahsederken 'tufan zamanı' gibi, bir iki eski rivayet dışında, söyledikleri doğru ifadelerdir ve bunlar o dönemde diğer coğrafya eserlerinde az bulunan bilgilerdir. Bu duruma örnek olarak karstik şekillerden bahsetmesi verilebilir. Kitapta 'karst' teriminden bahsedilmesi nedeniyle, belki de Türk coğrafya literatüründe bu kavramın ilk kullanıldığı eserlerden biridir. Çünkü, bu terim zaten dünyada ilk defa 1893'te J.Cvijic tarafından yayınlanmış olan *Das Karstphaenomen*¹⁷ adlı eserde kullanılmış olup, Türkçeye 20-30 yıl sonra girebilmiştir.

Metot açısından da oldukça iyi hazırlanmış bu eser, esasen üç ana bölüme ayrılmış olup, coğrafya biliminin temel ilkelerinden nedensellik ilkesini dikkatle takip ettiği gibi, karşılaştırma ilkesini de özellikle Anadolu kıyıları ile iç kesimlerin karşılaştırmasını yaparak uygulamıştır. Birinci bölümde; öncelikle Anadolu'nun yeri ve konumundan bahsederek, Anadolu'nun eskiden beri kıtalar ve kültürler arasında bir köprü vazifesi gördüğünü belirtmiştir. Anadolu adının kökenini açıkladıktan sonra, fiziki coğrafya konusuna girmiştir. Ayrıca, tıpkı bir coğrafi monoğrafya eseri gibi, Anadolu'nun jeolojik evrimini takiben, yeryüzü şekilleri, iklim, bitki örtüsü, ovalar gibi fiziki coğrafya konuları ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Anadolu'nun doğal özelliklerinin fiziki coğrafya unsurları ve insan yaşamına yaptığı etkileri ele alınmıştır. Anadolu halkının bünyesini vermeden evvel, eski Anadolu halklarından olan Hititlerden bahsetmiştir. Burada dönemin bilgilerine göre Hititlerin Anadolu yerlisi ve Amerikalı bilim adamlarının araştırma sonuçlarına göre de Türk oldukları tezi savunulmuştur. Rumlardan, İndo-Germen kavimlerden ve nihayet Türklerin Anadolu'ya geliştinden bahsedilmiştir. Türkler konusuna özel bir önem verilmiş, uzun uzun Türklerin meziyetleri anlatılmıştır.

Anadolu'nun konar-göçerleri, bedeviler adı ile anlatılmış ve bunların Türkmenler ile Yörüklerden meydana geldiği belirtilmiştir. Anadolu'daki Türkler anlatıldıktan sonra, gayr-i müslimlerden yani azınlıklardan, öncelikle Rumlardan ve ardından Ermenilerden bahsedilmiştir. Bu iki unsurun daha ön-

17 J. Cvijic, *Das Karstphaenomen*, Versuch einer Morphologischen Monographie, Geog. Abhandl., Wien 1893.

ceki dönemlerde Türklerle iyi geçinmelerine rağmen, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nasıl tavrı değiştirdiklerini ve Millî Mücadele’de yaptıkları ihanetler üzüntüyle belirtilmiştir. Arkasından Kürdler ve Lazlardan bahsedilmiştir. Kısaca Anadolu halkının giyim-kuşam özellikleri verildikten sonra muhacirler konusuna geçilmiştir.

Muhacirlerin Anadolu için oldukça önemli oldukları belirtildikten sonra, ilki XV. yüzyıldaki Yahudi göçleri ile ikincisi XIX. yüzyıldaki Balkan, Kırım ve Kafkas göçlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca, Tatarlar, Arnavutlar, Pomaklar, Çerkesler ve Çingeneler bazı özellikleri ile birlikte anlatılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, Anadolu’nun iktisadî özellikleri ile konutlara yer verilmiştir. Daha önceki konularda olduğu gibi, yine Anadolu kıyı bölgeleri ile iç kesimlerin karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu kısımda, belki savaş şartlarında ulaşamadığı, belki de gerek görmediği için ne yazık ki fazlaca rakamsal bilgi verilmemiştir. Anadolu’nun sahip olduğu ekonomik servetler, kısa da olsa belirtilmiştir. Anadolu konutlarının bazı özellikleri yine kıyı ve iç kesimler karşılaştırılarak vurgulanmıştır.

Eserin üçüncü bölümünün son kısmında ise, müellif, Anadolu halkını bilinçlendirmek için bazı fikirlerini ortaya koymuş, vurgulamalar yapmış ve ileriye dönük bazı tahminlerde bulunmuştur. İzmir’in işgali ile Anadolu’da bir ‘millî şuurun (bilincin)’ oluştuğunu, vatan ve millet için cephelede savaşan mücahitlerin yani hem Kuvâ-yı Milliye güçlerinin, hem de düzenli ordu birliklerinin İnönü ve Sakarya’da ne denli başarılı olduklarını ifade etmiştir. O gün içinde bulunulan sıkıntılı ve karanlık günlerin çok kısa bir sürede sona ereceğini, Anadolu topraklarında çok büyük sıkıntı içinde olan, her türlü insanlık dışı muameleye tabi tutulan Türk milletinin kurtuluşunun çok yakın olduğunu, rahata kavuşulacağını kendinden oldukça emin bir şekilde vurgulamıştır.

Sonuç olarak, M. Niyazi Erenbilge tarafından yazılan, inceleme ve değerlendirmesi yapılan bu eser, Türk milletini bilinçlendirmek, yaşadıkları toprakları sevdirmek amacıyla birtakım çalışmaların yapıldığı bir dönemde, bu çalışmalara coğrafyacıların yapmış olduğu katkıyı gösteren güzel bir örnektir. Bunu yaparken de müellif, Anadolu’nun güzellikleri ile ilgili bilimsel gerçekleri yalın bir şekilde değil, şairane bir üslupla anlatmıştır. Böylece okuyucuya vatan sevgisi kazandırılarak, tıpkı Halide Edip ve Mehmet Akif gibi, bu vatanın kıymetini, kaybedilmemesi gerektiği tezi işlenmiştir. Millî Mücadele dönemi gibi, kaynak sayısının az olduğu bir dönem için araştırmacıların kullanabilecekleri birincil kaynaklardan biri olması bakımından önemli olan bu eser, müellifin dönemin popüler düşünce akımlarından “Anadoluculuk” fikrini savunduğunu göstermesi bakımından da ilginçtir.

Anadolu

[Sayfa 1] Birinci Mebhas [Kısım]

[Giriş]¹⁸ Anadolu, yarlar ve boğazlar diyarıdır, burada köpüklü çağlayanlar, kayalar ve yığın yığın taşlar üzerinden koparak akarlar. Burada ne yol, ne de patika vardır. Anadolu istifâde edilemeyen sular, güzel mevki'ler [yerler], haşmetli beldeler¹⁹ memleketidir. Anadolu'da pek az şehirler bulunur, ki nev'ileri [çeşitleri] dar ve yalçın vadilerin cidârına [duvarlarına], hatta daha yukarılara, eski bir hisarın perişan enkazına kadar tırmanmış olmasın. En kadim devirlerin mezar inleri sincabî [renginde olan] kayaların çetin kucağına gömülmüştür.

Anadolu, ormanlar ve bozkırlar yurdudur. Ormanlarla koruluklardan mürekkebe [oluşan] yeşil bir çelenk, bir kurûn-ı evveli [ilk Çağ] 'âlimin çıplak şakaklarını bezeten bir defne tacı gibi, sarı bir 'arsa-yı dairen-madar [daire şeklindeki meydanı çepeçevre] ihâta etmiştir [kuşatmıştır]. Anadolu tezâd [zıt] ve televvün [renk değiştirme] kıt'asıdır. Mütellevidir [renk değiştirendir], çünkü sekenesi [orada yaşayanlar] ellerine tevdi' olunan hazineyi hüsn-i idâre [güzel idare] edememiştir. On binlerce senelerden beri taşlardan rize rize [parça parça] kopup bereketli aguşunda [sinesinde] biriken bi-payan [sonsuz] nebâtî toprak tabakasını sulara kaptırmış, vaktiyle Anadolu'nun büyük bir kısmını örten yeşil libâsını [elbisesini] bi-kırâne [birbiriyle yakın olmayacak şekilde] parçalamıştır. Bugün o sahne-i mütemenna [istenilen sahne] bir bir fâniyenin solgun ve kadîd [kurutulmuş et] iskeleti gibi ve mürdüyor²⁰ [ölüyor].²¹

[Konum] Anadolu bir şark ilidir. Fakat garba da o kadar uzak değildir. Değişik çehreli bir iklim. İçeriye baktığın zaman ihtimal sana feyz-i nisar [ışık saçan] mahsulâtı çatıları kırmızı kiremitlerle döşeli ahşap evleri, ormanları, palut yığınlarıyla, murassa' [kıymetli taşlarla bezenmiş] gökyüzüyle vasatî [orta], yahut cenûbî [güney] Avrupa'nın şûh [şen]; neşeli ve tombul çehresi tebessüm eder. Ağaçlarla damlar üzerinde leylek yuvaları titrer; narin ve ışılı kavaklar; garbda [batıda] ise şeh-levend [boylu poslu] serviler sana köy ve kasabalara giden yolları gösterir.

Fakat bu çehreyi inceden inceye tetkîke koyulursan aldandığını anlarsın.

18 Asıl metinde bulunmayan bu kısımlar; yani, başlıklar, dipnotlarla yapılan hata düzeltmeleri ve açıklamalar, az bilindiğini düşündüğümüz kelimelerin anlamları köşeli parantez içerisinde tarafımızdan ilave edilmiştir. Bu açıklamalar tarihçi olmayan veya Osmanlı dönemi Türkçesini bilmeyen okuyucular göz önüne alınarak yapılmıştır.

19 [Metinde yanlışlıkla 'belzeler' okunacak şekilde yazılmıştır].

20 Metnin bu kısmında dizgi hatası yapılmıştır. "Mürtüyor" okunacak şekilde yazılmıştır.

21 [Muhtemelen devamlılığı göstermek için, yazar tarafından eserin bir çok yerinde '...', bazen de '...' kullanılmıştır].

Zira o zaman dilber ve herca'i [kararsız] mülkiyenin ayaklarıyla bacaklarına dolanıp karnını ve bütün a'zasını saran, kollarını bağlayıp 'azametli omuzlarına yüklenen sıkletiyile gözlerini bulandıran ağır vakur kıvanç bozkırlar zincirini görürsün. Evet bu kıt'a-ı mübâreke, kendisini Mezopotamya ve Cezire-i Ulya'nın²² [çok büyük adanın] kurak istebleriyle [stepleriyle] bir cümle bin ve daha ötede Arabistan ve Acemistan çölleriyle temasta bulunduran birbirine girift olmuş bozkırlar ve bayabanlar [kurak yerler] silsilesini [dizisini], bu müthiş gölgeyi sürüklemektedir.

[Geçiş Köprüsü] Anadolu, Asya-yı karîbi [yakın Asyayı] Avrupa'ya rabt eden [bağlayan] bir köprüdür, üç alemi, İndo-Cermen, Turan ve Garb [batı] alemleri[ni] birbirleriyle temasta bulunduran bir derbenttir. Ve onlara harp sahnesi olmuştur. Hülâsa [kısaca] Anadolu ezelden beri vaziyet-i iktizâsı [vaziyetin gösterdiği durum] bir transit güzergahı; bir muhâceret [göç] ve inkılâb [köklü değişiklikler] iklimidir [bölgesidir].

[Sayfa 2] Anadolu, Akdeniz'in kısm-ı şarkîsini [doğu kısmını] ikiye bölmüştür. Ve böylece İslav alemiyle garb alemini birbirinden ayırmıştır. Ve daima kavi[m]lerin hedef-i ihtirası olmuştur. Selâsil-i cibâliyle [sıradağları ile] Asya'ya merbuttur [bağlıdır]. Asya'nın ter û taze [çok taze] kanı onun vücuduna asiler vasıtasıyla akmaktadır.²³ Yalnız kısm-ı garbîsi [batı kısmı] daha mutedil [ılımlı] ve eşkâl-i araziye [arazi şekilleri] i'tibârıyla daha zengindir. Avrupa'ya müşabihdir [benzerdir]. Ma'mafih [bununla birlikte] bu, cesim-i aslîdeki [asıl büyük] Asya-yı tabi'atın nüfuz-ı kahiresini [çoğunluk etkisi] tahfife medâr [hafifletmeye sebep] olamamıştır. Şekl-i kesîf²⁴ [yoğun şekilli] olub girinti ve çıkıntısı azdır...

O kadar ki, bu memleket denizlerin nesrin [yaban gülü] nefhalarıyla [güzel kokularıyla] yalpazımlanan küçük bir Asya'dır. Garbda; Avrupa benzeri yoktur. Elhasıl [kısacası] yalnız sathı [yüzeyi] i'tibârıyla değil; suret-i tekvini [yaratılış şekli]; iklimi ve hayatının diğer her nevi' tecelliyatı cihetinde şark ile garb; hilâl ile salib [haç] arasında vâki' bir cisr-i azimedir [büyük bir köprüdür].

Anadolu üç yandan denizlerle çerçevenlenmiştir. Yalnız şarken Asya'ya bağlıdır. Denizlerin Anadolu üzerindeki te'siri gayr-i münker [inkar edilemez] ise de şimalî [kuzeye] ve cenûbî [güney] silsilelerin sa'bü'l-mürûr [geçilmesi güç] olması hasebiyle [nedeniyle] pek serttir. Bu sebeble Anadolu hususi bir karaktere sırf kendisine mahsûs ba'zı evsâf-ı mümeyyizeye [ayırıcı sıfat-

22 [Cezire-i Unyâ okunacak şekilde yazılmıştır]. Burada Doğu Anadolu kastedilmiştir.

23 [Bu cümle bozuk görünmektedir].

24 [Eserin bu kısmında ve ifadesinde 'ni' fazladan yazılmıştır].

lara] mâlik olmağla beraber büyük Asya'nın küçük bir numunesi olmaktan da bir türlü kurtulamamıştır.

Anadolu öteden beri Asya'yı eşkâl-i hayâtiyenin [hayati şekiller] bir kapını, bir muhibbi [seveni] olmuştur. Deniz tarikiyle gelen yahut Avrupa'dan hicret eden bil-'umum akvâm-ı muhacire mürûr-ı zamanla [zaman geçtikçe] düçâr-ı istihâle [başkalaşmaya uğramış] olduğu hâlde şarktan akın iden kabâ'il-i seyyare [konar-göçer kabileler] cüz'i [az] bir tebeddüle [değişikliğe] uğramış, yahut büsbütün muhafazâ-ı asliyet eylemiştir. Sebebi Anadolu şerâ'it-i hayâtiyenin [hayat şartları] büyük Asya'ninkinden farklı olmasıdır.

Anadolu vaz'iyeti sayesinde inkişafât-ı medeniye [medeniyetin gelişmesi] üzerinde gayet azîm ve neticeaver [netice verici] tesirler icrâ etmiştir. Ve tarihen sabittir ki pek parlak medeniyetlerin mutala' kabzı [ele geçirme düşüncesi] ve mukarrer zuhuru [kesin bir şekilde ortaya çıktığı] olmuştur.

Anadolu, bil-hassa [özellikle] kurûn-ı atıkada [İlk Çağ'da] büyük bir ehemmiyet [önem] kesb etmiştir [kazanmıştır]. Çünkü deniz daha o zaman şimdiki gibi, bir râbîta-ı beyne'l-milel [milletlerarası bağlantı] derecesine irtifa etmemiş olduğundan Anadolu'nun eski alemin merkezi noktası olmak itibânıyla gerek ticaret ve gerek râbîta-ı beyne'l-milel [milletlerarası bağlantı] nokta-ı nazarından oynadığı rol mühimdi. Daha doğrusu transit güzergâhı olması hasebiyle [nedeniyle] memâlik-i mücavire [komşu ülkeler] ile olan münasebâtı şayan-ı dikkattir [ilişkileri dikkat çekicidir]. Lâkin [fakat] sonra her şeyi söndü, her şeyi maziye karıştı. Uzun 'asırlar sâkit [suskun] ve sebâtî [yerinde durarak] geçti ve vaktaki [ne zaman ki] Bağdad demiryolu inşâ edildi. Anadolu tekrar canlandı, solgun çehrelere kan geldi. Dûçâr-ı inkıta' [kesintiye uğramış] olduğu zan edilen râbîtalar [bağlantılar] yeniden temin edildi. Bağdad demiryolu Anadolu'nun umud fukarasıdır.

[Anadolu Adı] Ezmine-i kadimede [eski zamanlarda] "Anadolu"ya mu'ayyen bir isim verilmemişti. Helenler, Samilerin tulû' [doğma, doğuş] ma'nasına gelen "Asu-Asso" tabirini kendilerine en yakın olan kıt'aya delâlet [işaret] etmek üzere kullanmışlardı. "Herodot" 'asının Rumları burasını büyük Asya'dan tefrik etmek maksadıyla Asya'nın nihayetine bir "mikred"²⁵ 'ilave ettiler. Küçük Asya ..., Kurûn-ı Vustâda [Orta Çağ'da] ise Anadolu ile en ziyâde İtalyanlar ve Bizanslılar münasebette bulduklarından bu kıt'aya birincisi "Levant" ikincisi "Natoli" tesmiye etmişti [ismini vermişti]. Her ikisi de "şark", "gün doğusu" ma'nasına gelir; Türkler "Natoli" yi "Anadolu" şekline koymuşlardır.

[Jeolojik Evrimi] Anadolu, oldukça yakın bir devre esnasında yarım ada şek-

25 [Metnin müellifi 'küçük' anlamına gelen ve İngilizce olan 'minor' kelimesini bu şekilde yazmıştır].

line girmiştir. Daha devr-i sâlisde [üçüncü zamanda], hatta tufan devresinin [Nuh Tufanı] bidâyetinde [başlangıcında] şimâlen Rusya'ya, garben Balkan şibih ceziresine mülâsık [bitişik] idi. Yalnız cenûben Akdeniz dalgaları sahillerini yıkıyordu, dahilen cesîm [büyük] tatlı su gölleriyle kaplanmıştı.

[Sayfa 3] Adalar Denizi [Ege Denizi] mıntıkasından mühim bir nehir Çanakkale-Boğaziçi tarihiyle şimâl-ı şarkîye [kuzey doğuya] doğru akıyordu. Dâhildeki büyük nehirler daha o zamandan ba'zı dağlarda [özellikle] ihtiyar dağlarda yataklarının istikametlerini çizmişlerdi. Anadolu ancak tufan devresinin ilk günlerinde Adalar denizi nâmı verilen kıt'anın çökmesi üzerine Marmara ve Karadeniz vasıtasıyla Avrupa'dan garben ve şimalen ayrılmış, kadîm [eski] Çanakkale nehri içeriye hücum eden tuzlu sulara karışub boğulmuş ve bu suretle nev-civan [genç] yarımada Asya hıttâ-ı berfîsinin [karasal memleketinin] bir uzvü cidârîsi [duvar gibi organı] olmuştur. Bununla beraber, bu hadisâtın [olayların] son zamanlarda vuku'a gelmesinden nâşi [dolayı] Anadolu daha bugüne kadar ba'zı Avrupayî evsâfını [özelliklerini] Asya'nın dehhâş [çok dehşetli] te'sirinden [etkisinden] koruyabilmiştir. Meselâ âlem-i hayvanâtı [hayvanlar alemi] (geyik, keçi, tilki, gelincik ve kunduz²⁶. elh [vb.]) ekseriyetle Avrupayî evsâfa ha'izdir [özelliklere sahiptir].

Memleket bu muhit dahilinde 'âdeta ahcâr-ı kadimenin [kadim taşların] çekirdeği gibidir. Kışr-ı arz [yer kabuğu] bu çekirdeğin etrafına genç dağlar silsilesinden müteşekkil [oluşan] bir ikلیل [taç] izafe²⁷ eylemiştir. Anadolu silsile-i şimalîyesi [kuzey sıradağları] "Pontus" kıt'asının müntehâ-yı cenûbisinden [güneyin en uç noktasından] başka bir şey olmayıp inhidâmlar [yıkılmalar] neticesinde teşekkül etmiş ve külliyetli lâv yığınlarıyla örtülmüştür. Cenûbda ekseriyetle mevâdd-ı kilsiyeden [kil maddelerinden] terhib eden [oluşan] iki silsilenin iltivaları [kıvrımları] ile yaylaları yekdiğerlerine meyl etmiştir [yönelmiştir]. Şimalî [kuzey] silsile merkezi cezire-i ulyâ-ı²⁸ fâsıl [Anadolu'nun doğusunu ayıran] dağlarını temdîd [uzatma] ederek memleketin umûd-ı fakrisini [umut fakirliğini] teşekkül eyler ve Silisya,²⁹ İzveriya³⁰ Toroslariyla Frigya'daki³¹ Murad dağına kadar uzanır gider. Orada

26 [Metinde 'kuzuz' olacak şekilde yanlış yazılmıştır].

27 [Çalışmanın bu kısmında yer almış olan 'izafe' kelimesi 'asağa' okunacak şekilde yazılmıştır ki, muhtemelen baskıda 'dad' harfi yerine yanlışlıkla 'sad' harfinin kullanılmasından ileri gelmektedir].

28 [Metnin bu kısmında cezire-i ulyâ olarak geçen bu ifadenin, çalışmanın sonundaki hata sevap kısmında Anadolu şarkı olarak düzeltilmesi istenilmiştir].

29 [Kilikya (Çukurova) kastedilmektedir].

30 [İsaura (Isparta-Burdur çevresi) yani Hamit bölgesi kastedilmektedir].

31 [Müellifin, Antik Çağ'ın idari birim ve bölge adlarını kullanması, ya yabancı kaynaklardan alınan yapıp etkilendiğini, ya da yine yabancılara da hitap etmeyi düşündüğünü göstermektedir].

temâdisi [devam eden kısmı] Marmara'nın cenûbundaki silsilelere karışır. Cenûbî [güney] kol Acemistan'ın Altuva mıntıklarına sırt vererek mevâzi' [yerlerin] koslarla [şekillerle]- bogoslar tâ cenûba kadar kol atmıştır. Yer yer çöküktür- ibtidâ [başlangıçta] Amanos ve Kıbrıs istikâmetini ta' kib eder sonra Kilikya'yı [Çukurova'yı] boylar. Kilikya'da bir zaviye-i menfurece [geçit şekli] husûle getirir [oluşturur]. Menteşâ sancağı adavarî [ada şeklinde] kıt'a ile Mora yolunu tutturur, Sisam adasıyla Marmara denizi arasında ise şarkî [doğudaki] ada denizi silsilesinin bakayası [kalanları] bulunur ki, şimalî [kuzeydeki] Lido-Karya silsilesi vasıtasıyla yukarıda zikri geçen garbî [batıdaki] koldan ayrılmıştır.

Vâsi' satırlarla [geniş alanlarla] indifa'-ı tüfler [tüflerin püskürmesi] ve mahrûtlar [altı dairesel üstü sivri şekilli] dağların tekevvünatına [var oluşlarına] nisbeten [oranla] daha gençtirler, bunlar devr-i sâlisin [üçüncü zamanın] nihayetlerine doğru, kadim Tersiyer³² devresi esnasında etrafa istila iden Somaki kütesinin- ihtimal bu kütedir ki o zaman şimal ile merkezin büyük bir kısmını kaplayan deniz sularının geri çekilmesi muceb [gerekli] olmuştur- ka'r-ı arzdan [yerin derinliklerinden] yükselmesini müte'âkib memleketin şimalinde [kuzeyinde] ve vasatta [ortada] husûle gelen [oluşan] yarıklar ve çöküntüler neticesinde vücûd bulmuşlardır.

Şu satırlar buldukları sahnelerin nasıl ka'ide ve temellerini ta'yin ve bir çok kıymetli ma'den ve ahcârı [taşları] ihtivâ ediyorlarsa bir kân-ı enkazda [maden ocağı yıkıntısında] merkezî memleketin yeknesak [tek düze] ovalarını muhteşem bir surette ve adalar şeklinde kat'etmiştir.

[Jeomorfoloji] İç Anadolu'da çöküntüler ihrâz-ı galibiyet eder [kazanır]. İrtifa'lar [yükseltiler] ikinci derecede rol oynar. Dağlarda irtifa'lar hâkimdir. Çöküntüler ha'iz oldukları kavâid-i azime-i medeniyeye rağmen pek mahdud [sınırlı] sahalar dahilinde sıkışmış kalmıştır. Memleketin vasatında [ortasında] Tersiyer devresine 'âid tersibât [çökme] heman heman bozulmadığı gibi bil-'umûm [tamamı] ahcâr-ı kadimeyi [eski taşları] örten mürtefi' [yüksek] filosenik inhitât [alçak] satırları da asla örselenmemiştir. Menâtik-ı muhitede [kıyı bölgelerde] ise, bil-'akis [aksine] i'fa-ı hicriyenin bu genç tekvanını [oluşumu] son derece düçâr-ı tagayyür [başkalaşma durumu] olmuş ve parçalanmıştır. Hatta adalar denizi silsilesiyle Aydın-Menteşe kısmı gibi ihtiyar dağlar hem yarıklar ve hem de harici te'sirler [etkiler] yüzünden o kadar çok tahavvülâta [değişikliklere] uğramışlardır ki, bugünkü

Çünkü, bu isimler eskiden beri yabancı müelliflerce çok sık kullanılmasına rağmen, Türkçe kaynaklarda genellikle kullanılmamıştır.

32 [III. Jeolojik zaman].

teşekkülât-ı araziye'nin [arazinin oluşumu] şekl-i 'umûmiyesi [genel şekli] dahilinde 'âdeta fark olunmayacak bir hâle gelmiştir. Muhit [kenar-kıyı] ile merkez arasındaki yevmî [günlük] tezâd [zıtlık].³³

[Sayfa 4] İşte gerek bu inşa-yı farklardan ve gerek mahmul baran [yağmur yüklü] deniz rüzgârlarının dâhile nüfuzuna sed çeken mâni'alardan [engellerden] tevellüd etmiştir [doğmuştur]. Denize ve denizin baran [yağmur] mıntakalarına yanaşıldıkça 'umûmi manzara canlanır, şahsıyla seyr ü kesb [seyretme] kat'iyet eder. Fakat dâhile doğru girildikçe peyda-yı besatât eyler [düzlükleri oluşturur]. Yataklarda titreyen handân [görölmeye değer] güzellikler söner ve seslenen bu hudûd-ı vechiye üzerine ince ve rakîk [ince] bir mühme [yarımca] örtülür. Hülâsa [kısaca] muhitin [kenarın-kıyının] dağlık arazisi bir kartal başı gibi mühib [heybetli] ve mağrur, aktâr-ı merkeziye [merkez tarafları] ise düz ve cansızdır.

[İklim] Anadolu, iklim nokta-i nazarından iki 'âmilin [nedenin] taht-ı te'sirindedir [etkisi altındadır]. Bu 'avâmilde[n] [nedenlerden] biri deniz, diğeri kara (Asya) dır. Yaylada, yüksek dağlarda biri mütezâd [zıt] bir iklim hüküm sürer. Yazları yakıcı kışları soğuk [soğuk] şiddetli olur. Sevâhil [sahiller] mülayim ve mu'tedildir [yumuşak ve ılımandır]. Bununla beraber menhul [bir hediye olarak verilmiş] müsmînler [yükseltiler] yüzünden yekdiğeri en yakın nevâhi [yerler] bile şerâit-i iklimiyece [iklim şartları] bir başkalık gösterir.

Anadolu, yazın -ki başlıca iklimidir. Yanan ve tutuşan 'Arap-'Acem illerinin bir zeyl [son] ateşi olur. Fakat biraz sonra sevâhilin [sahillerin] serin ve mülteff [birbirine karışmış] havası yakınlarında hükümrân olan hararetin şiddetini tahfif ettiği [hafiflettiği] gibi dâhilde, yaylada uzun süren kışta bağtaten [birden bire] onun öksünü [yarı yanmış odununu] alır. Ma'hezâ [bununla beraber] memleketin derece-i sühûneti [sıcaklık derecesi] denizden cezb [gelen] rutubete kâfidir. Yağmur bulutları muhitin [kenarın-kıyının] menâtik-ı mürtefi'asında [yüksek bölgelerinde] tekâsif ettiklerinden [yoğunlaştıklarından] oralarda çiy ve yağmur kat'iyen eksik değildir, muhitin [kenarın-kıyının] alçak nevâcisiyle etrafı dağlarla muhat [çevrili] olan vasat [orta kesimi] ise aylarca yağmur yüzü görmez, bâ-husûs [bu nedenle] İç Anadolu'da hüküm-ferma [hüküm süren] olan dâ'imi kuraklık kimyevi tahlilâtın nedretine [azlığına] muceb [sebebe] olmuştur. Bunun için vâsi [geniş] ve uryan [çıplak] sahalar taş yığınlarıyla örtülmüş, yahut hafif bir nebatî toprak peçesiyle bezenmiştir.

Kışın, Anadolu yaylasında dondurucu bir soğuk [soğuk] hükümrân olur;

33 [Muhtemelen burada cümle sonu yarım kalmıştır].

çünkü cezire-i 'ulyâdan³⁴ [Doğu Anadolu] esen buzlu rüzgârların taht-ı te'sirinde [tekisi altında] kalır. Sevâhilin iklimi ise mu'tedildir [ılımandır]. Zira üç denizin ifahât-ı ruhnevazıyla [ruhu okşayarak] yelpazelenir, berf-i alûd [karlı] şimalî [kuzey] Asya'dan sıcak Akdeniz havzasına doğru vezân olan [esen] bütün kış rüzgârlarının nevâhi-i mücâvirede [yakın yerlerde] icrâ ettikleri te'sirler [etkiler] mevâki'-i mürtefe [yüksek yerler] beynindeki [arasındaki] mühim farklara göre değişir. Kış müntehâ-yı haricideki [dışarıdaki en uc nokta] ızlâ-ı cibâliyesinin [dağların sırtının] sovuma [soğuma] devresidir. Ilık denizlerden yükselen ve mühim bir irtifağla [yükselmeye] dâhil-i memlekete nüfuz iden su tüccarları³⁵ ile meşbu [doymuş] kitleler bu ızlâ-ı cibâliyede [dağların sırtında] tekâsif eyler [yoğunlaşır]. Sonra dağların zirveleri etrafında yüzen bulut yığınlarından uğultulu yağmurlar boşanır. Bil-hassa cenûb [güney] cihetlerinde.. vadilerde. Boğazlarda derelerin şakrâk terennümâtı [sesleri], dil-firib [cazibeli] musikisi semayı tahzir eder. Menâtık-ı mürtefide [yüksek bölgelerde], şevâhık-ı cibâlde [dağların yükseklerinde], yaylada ise gümüş ışı³⁶ gök yüzünden billur billur üstüne karlar yağar..

Anadolu, Türkiye'nin en ziyâde ni'met-i barane [yağmura] mazhar olan bir kıtasıdır. Sebebi de denizlerin dağlara yakın olmasıdır. Binaenaleyh [bundan dolayı] Anadolu Türkiye'nin en kıymetdâr, en münbit [verimli] ve mahsûldâr bir kısmıdır. Tâc-ı Osmani'nin nadide bir pırlantasıdır.³⁷ Konya ovası müstesna olmak üzere Anadolu'nun her köşesine külliyetli miktarda yağmur yağar. O kadar ki, bazen rençber, kahtalık [kuraklık] zamanlarını nazar-ı dikkate almakla beraber mezru'ât-ı adiyenin kemâle ermesini bahse terk eder. Esmâr-ı müfideye [faydalı meyvalara] gelince, bunların yetiştirilmesi için heman her yerde iskâ ve irva [sulama] ameliyâtına [işlerine] lüzûm vardır.

Muhit [kenar-kıyı] ile merkez arasındaki tezâd, inşâ ve iklimî farklardan neş'et etmiştir [doğmuştur]. Bir tezâd ki, bil-'umûm [tamamı] [Sayfa 5] büyük ve bir çok küçük hudûdda mer'idir [geçerlidir]. Dâhilin galib-i hudûd-ı iktizasıyla [gereğiyle] muhitin [kenarın-kıyının] münkesir [kırılmış] hatları beyninde [arasında] ne kadar halkî [yaratılış bakımından] bir tezâd vardır! Bir tezâd ki, değil hudûd-ı araziye, hatta evlerin dam ve çatılarında bile menzûrdur [görülür]. Bir tezâd ki, vesâ'it-i nakliyenin [taşıma araçlarının]

34 [Eserin bu kısmındaki yanlışlık, hata-sevap kısmında düzeltilmiş, doğrusunun yüksek Anadolu şarkı olması gerektiği ifade edilmiştir].

35 [Metnin bu kısmında yazım hatası vardır. Çünkü, burada geçen 'su tüccarları' 'su buharları' şeklinde olmalıdır].

36 [Burada harf eksiği vardır. Kelime 'ışıltili' olmalıdır].

37 [Metinde 'parlalza' okunacak şekilde yanlış yazılmıştır].

nev'inde [çeşidinde] dahi tebellür etmiştir [meydana çıkmıştır]. Meselâ yaylanın düz yollarında münâkalât [taşımacılık] bir yaçka vakaki lezle³⁸ icrâ edildiği hâlde cibâl-i muhitenin [kenar-kıyı dağların] patikalarında deve ve ester [katır] kullanılır.

Muhit [kenar-kıyı] ile vasat [orta] arasındaki tezâd, vadi şebekâtının suret-i teşekkülünde de runmâdır [görülür]. Vasatta [ortada] gerek baranın [yağmur] fıkdanı [yokluğu] ve gerek ma'ilelerin [dağların eğimlerinin] azlığı yüzünden vadiler gayet seyrek ve az derin teşekkül etmiştir.

Nev'-i hacet [taş çeşidi] 'V' şeklini icâb ettirmediği takdirde vadilerin maktu'-ı ufkîleri [yatay kesiti] Tersiyer³⁹ tabakalarının tabanlarında yekdiğerlerine tercihen 'U' harfine müşâbih [benzeyen] kanyon şeklinde yavaşlar. Vadiler beynindeki [arasındaki] yığınların çoğu düzdür. O derecede ki, merkezi yaylaların yeknesaklığı pek az düçâr-ı hâl olmuştur. Cibâl-i muhitede [kenardaki-kıyıdağlar] ise yağmurlarla kar suları, birbirine girift olmuş derin vadi şebekelerinde sabit çehreler ve bunlardan mütevellid [kaynaklanan] sarb ve kuvvetli ma'ileler [dağ eğimleri] husûle getirmiştir [oluşturmuştur].

Yan cidârlar [duvarlar] oldukça meyilli ve çentiklidir. Vadiler arasındaki sırtlar kanburumsu yahut tarak vâridir. Hatta bu yer şahit vadi şebekeleri esas teşekkül iden kadîm hudûd-ı cibâliyeyi [eski dağların sınırı] bile fark olunmayacak derecede tesviye etmiştir.

Muhit [kenar-kıyı] ile merkez arasındaki tezâd, tek bir nehrin muhtelif aksâmında [kıisimlerinde] meşhûddur [görülür]. Meselâ genç Tersiyer devresinde İç Anadolu'yu kat' eden ve Karadeniz'in inhidâm-ı ahirî [geçmişteki çöküntüsü] üzerine şimalin dağlık arazisinde kendilerine birer mecrâ aramağa mecbur olan şu büyük batîyü'l-cereyan [yavaş akan] nehirlerin kısm-ı vasatları [orta kesimleri] intizâm kesb ettiği [oluşturduğu] hâlde kısm-ı süflâları [alçak kesimi] uçurum-ı âsâdır [uçurum gibidir], buralarda sular köpükler saçarak akar. Bu şübhesiz kemâle ermiş bir nehre hiç de yakışmayan gayr-i tabi'i bir hâldir. Binaenaleyh [bundan dolayı] Anadolu nehirleri ne seyr ü sefâ'ine [gemiciliğe] kabiliyetleri vardır, ne de 'âlemi ticaretin denizden dâhile doğru hasbü'-l zarure [zorunlu] bir menfez aradığı yerlerde bir tarik [yol] yeri olabilirler. Bir de bunlar Anadolu'daki keşfiyât-ı coğrafiyenin kemâl-i betaetle [yavaş] ilerlemesine sebebiyet vermişlerdir. Yalnız garbda ve cenûb-ı şarkî [güneydoğu] ovalarında akan ba'zı büyük nehirler bu husus-

38 ['bir yaçka vakaki lezle' ifadesinde dizgi hatası olmalıdır. Burada bir çeşit araç adı kastedilmektedir].

39 [Üçüncü jeolojik zaman].

ta birer istisnâ teşekkül ederler. Zira mecraları muntazamdır.

Keza göller arasında da mühim farklar vardır. Meselâ inhidâmlar [çök-meler] neticesinde tekevün eden [oluşan] ve tarih-i tekevünleri [oluşum tarihleri] sahillerin çöktükleri devre musâdif olan muhitteki [rastlayan yerlerdeki] göllerin suları tatlıdır. Zira haricî cereyanları vardır. Fa'aliyet-i intikaliye [denizlere ulaşma çalışmaları] onlara tahtü'z-zemin [yer altı] mecralar [kaynak] açmıştır, halbuki yayladaki göller acıdır. Çünkü bunlar tuzlu Tersiyer yahut tebeşir tabakalarında vaki' olub harice cereyanları yoktur.

Muhitte çok def'alar hareket-i arzlar [depremler] vuku'a gelir. Yaylada ise hiç⁴⁰ bu hadisât sevâhilin tekevün-i cedidiyle [yeni oluşumuyla] alakadardır. Ahiren [sonradan] zuhura gelen [oluşan] Marmara havzası hareket-i arzda [depremda] bir çok kurâr⁴¹ [köy] ve kasabât [kasabalar] mahv ve münderis [harap] olmuştur. Keza Türkiye'nin Harb-ı 'Umumîye [I. Dünya Savaşı'na] iştirakinden biraz evvel Toros dağlarında aynı hadise tekrar etmiştir. Ba'zı Avrupalılar bu hadise-i tabi'iyeden teşa'üm ederek [uçursuz bakarak] vaz'iyet-i 'umûmiyenin [genel durumun] vahâmet [tehlikeli bir durum] kesb eyleyeceğine zahib olub [inanarak] telaşa düşmüşlerdi. Ma'lûm ya, arz bir aralık Ertuğrul Bey süvarilerinin at nalları altında, sonra Süleyman Paşanın Gelibolu'yu mürûra [geçiş] esnasında, daha sonra Fatih Sultan Mehmed'in Romanos kapısından İstanbul'a girdiği dakikada titremiş, harekete gelmişti.

[Ovalar] Muhitin [kenarın-kıyının] büsbütün hususi, iktisâden ehemmiyet-i fevkal'âdeye [olağanüstü öneme] ha'iz [sahip] bir alâmet-i farikası [göstergesi] da ovalardır. Vasatta [ortada] [Sayfa 6] bunlara nadiren tesadüf olunur [az rastlanır]. Oraların⁴² düz satırlarında yılankavi bir nehir akar. Ovalar, kendi yağlarıyla kavruan bir ribkâ-i müstakiledir [bağımsız, çemberimsi şekillerdir]. Geniş ve gayr-ı münbit [verimli olmayan] menâtık-ı cibâliyenin [dağlık yerlerin] bir zirâ'at merkezidir. Ovalar dağlık arazilerin ortasında vâki feyyaz [bereketli] ve sulak parçalardan mürekkeb [oluşan] yegâne vasi' [geniş] mecmu'aları muhtevi yerlerdir. Fakat te'essüf olunur ki [üzülerek], zirâ'ata [tarıma] son derece elverişli parçalar, ahâlinin kayıtsızlığı, ihmâl ve teseyyübü [vurdum duymazlığı] yüzünden kısmen bataklığa münkalib olmuştur [dönüşmüştür]. Bunun için zirâ'at satırları [alanları] oldukça küçülmüştür. Ma'mureler [imar edilmiş yerler] gerek fizân-ı mübâhiden [taşkınlardan] ve gerek istilalardan⁴³ korunmak maksadıyla dağların yamaçlarında

40 [Bu kelime dizgi hatası nedeniyle fazladan yazılmış olmalıdır].

41 [Dizgi hatası olarak fazladan 'r' ilave olmuştur].

42 [Bu kelimedede 'r' harfi 'v' olmalıdır. Dizgi hatası vardır].

43 [Bu kelimedede dizgi hatası yüzünden yanlışlık vardır. 'İsti'alardan' olarak okunacak biçimde

inşâ edilmiştir. Bu dağlarda ormanlar ve mer'âlar bulunmuyor. Ovalarda ise ağaçsız tarlalar ve kuşlarla yaban domuzlarına mesken olan yeşil bataklıklar uzanmıştır.

[Bitki Örtüsü] Muhit [kenar-kıyı] ile merkez arasındaki tezâd, nebatât [bitkiler] 'âleminde de müsâdif-i nazar olmaktadır [rastlanılmaktadır]. Vasatta [ortada], dağ sırtlarında ba'zı cılız ve seyrek fundalıklar tenebbüt etmiştir [bitmiştir]. Ma'mureler [imar edilmiş yerler] kurbunda [yakınında] tek tük ağaç kümeleri yükselmiştir. Bunların fevkinde [üstünde] de siyah bir çizgi gibi sıra sıra kavaklar uzanır. Diğer taraflarda ise, kısa ve gölgesiz ot ve nebatât [bitki] denizleri dalgalanır. Buraları ilkbahar ve kış yağmurlarından sonra yem yeşil olur. Renk renk çiçeklerle bezenir, fakat kurak mevsimlerde solub sararır, kurur ve hışırdar.

Muhati [kenarı-kıyısı] vasata [ortaya] bağlayan mütenevviç [dalgalı] kuşaklardan geçilüb menâtık-ı sahiliyeye [sahil yerlerine] takarrüb edildikçe [yaklaşıldıkça] manzara değişir. Artık çıplak bozkırlarda, tek tük koruluklara meşe ve ardıc ağaçlarına tesâdüf olunur [rastlanır]. Kütahya ve Karahisar-ı Sahib [Afyonkarahisar] sancaklarında olduğu gibi dağlarda seyrek koruluklar belirir. Bunların siyah benekleri arasında açık renkli topraklar ışıldar. Daha yüksek dağlarda ise koyumtrak meşe ağaçları sıralanmıştır. Meşeler şeridi, Anadolu ormanlarının sall-ı hariciyesidir [dış bitiş noktasıdır]. Fakat asıl sevâhilin [sahillerin] hayat-ı bahş [hayat veren] ve müferrih [ferahlık] gölgeler serpen ormanlarına varmak, onların mağşi [hayran olunacak] terennümâtını [şarkı söylemesini] dinlemek için insanın daha birçok çıplak vadileri ve çalılıklarıyla bezeli yamaçları kat etmesi icâb eder.

Anadolu'nun bozkırlarla savanlarını ne Türkiye'nin diğer aksamında, ne de bütün şark ilinde, emsali bulunmayan zengin bir orman silsilesi çerçevelemiştir. Bunun kutru [çapı] vasatî [ortalama] olarak 100 kilometroyu mütecaviz [aşkın] olub çok yağmur alan mınâtık-ı şimalîyeye [kuzey kesimlerine] müsâdif [rastlayan] aksâmı [kıyıları] gayet sık ve kesiftir [yoğundur]. Mahmûl baran [yağmur yüklenmiş] deniz rüzgârlarının dâhile nüfuzuna müsâ'ade eden [izin veren] dağ yarıklarının bulunduğu Adana ve Antalya-'Ala'îye körfezleri dâhilinde ise daha ziyâde [fazla] vüs'at kesb eder [genişler]. Kutru [çapı] 200 kilometreye bâliğ olur [ulaşır]. Cenûbda [güneyde] ormanların hudûd-ı hariciyesi [üst sınırı] 2400 metreye vardığı hâlde soğuk şimâl[kuzey] mıntıklarında ancak 1900 metreye yükselebilir. Bunun garbinda [batısında], yani şimâlin soğuk rüzgârlarına ma'rûz kalan aksâmda 1500 metreye iner. Bu ormanlar, Anadolu'nun en zengin ahşâb hazinesi olub

yazılmıştır. 'İstilalar' şeklinde okunacak biçimde yazılması gerekirdi.

Türkiye'nin diğer cihetlerinde bu derece sâ mân-ı ahşab [ahşap zenginliği] yoktur.

Anadolu'da takriben 61 bin kilometro murabba' [kare] mikdârında orman⁴⁴ vardır:

Kastamonu vilâyetinde-13200 kilometro murabba' [kare]	
Hüdavendigar vilâyetinde-10000 kilometro murabba' [kare]	
Aydın vilâyetinde- 9300	Karesi sancağında- 5000
Konya vilâyetinde- 4900	Adana vilâyetinde- 4250
Ankara vilâyetinde- 2200	Sivas vilâyetinde- 3000
İzmit sancağında- 2350	Biga sancağında- 3200

Edvâr-ı kablü'l-tarihiyede [uzak tarih devirlerinde] ormanlar, daha vâsi' [geniş] sahaları kaplıyorlardı. Fakat merkezi isteblerin [Sayfa 7] zararına olarak değil, belki muhit-i hâzarındaki [çevresindeki] bir çok cesîm [büyük] boşlukları kapatmak suretiyle.. Gerçi ormanların esasî neşv [canlanma] ve neşv ü nemâ [büyüme ve gelişme] olan senenin uzun devreleri esnasındaki rutubet ormanların şimdiki 'umûmi çerçevesini ta'yin [ayırıyor] ve ira'e eyliyorsa [gösteriyorsa] da vüs'at-ı hâzîrasına [şimdiki boyutuna] yalnız şerâ'it-i iklimiye [iklim şartlarını] icrâ-yı te'sir etmiş olmayûb diğer avâmilinde [nedenlerin de] dâhil ve te'siri [etkisi] vardır. Ez-cümle [örneğin] ormanları muhtevî [içine alan] bâk'aların [orman kümelerinin] sapa düşmesi ve ziyâdesiyle sa'bül-mürûr [geçilmesi güç] olması yüzünden kömür i'mâli, ağaçların kesilmesi ve filizlerin otlattırılmasıyla husûle gelen 'azim tahribâta rağmen, Anadolu ormanları hâlâ muhâfaza-ı vüs'at [bolluğu koruma] ve mevcudiyet eylemektedir. Misya (Karesi ve Biga sancakları), Paflagonya (Kastamonu havalisi), Pisidya (Isparta ve Burdur sancakları) ve Lazistan gibi mehcûrî [terk edilmiş] münzevî [saklanmış] araziler daha şimdiye kadar ormanlarla mestûrdur [örtülmüştür]. Halbuki Lidya (İzmir havalisi) gibi transit güzergâhı olan yerlerle ma'den ocaklarının bulunduğu mıntıkalar ormanca pek fakir düşmüştür. Anadolu'nun bir zirâ'at memleketi olarak oynadığı rol pek kadim -4000 seneyi müteceviz- olmağla beraber sathî bir tahmine nazaran ezmine-i sâlifede [geçmiş zamanlarda] takriben dörtte üç kısmı ormanlarla kaplanmış olduğu muhtemeldir. Delili de Anadolu'da avların çok olmasıdır.

Sevâhilde [sahillerde] ormanlar ve koruluklar hâkimdir oralarda, bunların mavi pastel denizi şekli- esasî teşekkül eyler. Araları tarlaların koyu yahut kırmızı, mer'âların yeşil benekleriyle minelenmiştir. Derinliklerle gölgeleri, serinliklerle letâfetleri [güzellikleri] bir nûr [ışık] ve ziyâ [aydınlık] adalar ve revnekdâr [parlak tutan] kaba duvarlar kat'etmiştir. Ötede, beride gizli bir

44 'orma" okunacak şekilde yazılmış, 'n' harfi eksiktir. Dizgi hatası vardır.

koy, tennâz [eğlenme] uğultuları ile sâma'ayı tehzîr eden [titreten] bir ker-
van, şâhikalarda [zirvelerde] eriyen bir parça kar... İşte Anadolu'nun dağ-
lık ormanlarıyla ormanlık dağlarının manzara-ı 'umûmiyesi [genel görünümü]...

Yalnız garbî [batı] Anadolu'nun denize yakın olan aksâmında [kısımlarında] 300:3600'lük mürtefi'âtın [yüksekliklerin] alt kenarlarında, bâ-husûs [bu nedenle] cenûbî [güney] yamaçlarda başka bir nebatât [bitkiler] 'âleminin temâdisi [devamı] menzûr olur [görünür]. Irmaklar boyunca çalılık ve fundalıktan, mersin ve defne ağaçlarından mürekkeb [oluşan] tirşe [bodur] makiler, gümüş şu'lelerle [gibi parlayan] serin zeytunluklar kırmızı çiçekli zakkumlar uzanır. Her tarafta çıplak yamaçların sincanîlikleri [sincap rengindelilikleri] i'lân-ı galibiyet eyler ve güneş yüzbinlerce melâ'ib-i ziya'îye [fazla oyuncak] ile bu sîncabî satıhlar [sincap renkli alanlar] üzerinde penbe ve menekşe, koyu altun sarısı ve anber [güzel kokan] renkli ışıklar ikâd eder [oluşturur]. Sûzân [yakıcı] ve furûzân [parlak] lemalarla [parıltılarla], arâyiş-i elvân [süslü renkler], tenewü' [çeşitli] eşkâl [şekiller] ile rayiha-ı ebhâr [bahar kokusu] Akdeniz'in seyyâl [akan] safiha-ı zümrüd [zümrüt madeni] fâmından [renginden] küçük bir parçasını câzib [çekici] ve hulyâdâr [hayal edilen] adalar ve açık körfezlerden dâhile, geniş vadilere doğru cezb eyler. Sonra bunu zeytun ve balık kokuları, yelken gıcirtıları ta' kib eder. Kenar dağlarda senenin iki devreye vafret baran [bol yağmurlu], nedret baran [az yağmurlu] mevâsimi [mevsimleri] ayrılması yüzünden mârrü'z-zikr [önceden adı geçen] nebatât [bitkiler] ve ekâlim [iklimler] çerçevesinde iki kısma inkisâm etmiştir [ayrılmıştır]. Biri çok yağmur alır, diğeri son derece kuraktır. Hasaten [özellikle] pek yüksek ve gayet alçak nevâhide [yerlerde], binaenaleyh sahil ahâlisinin ekserisi zirâ'at ve re'-i hayvanâtla [hayvanları otlatmakla] meşgûldür. Kışın ve ilk baharda derin vadilerle ovaların zeminleri yem yeşil olur. Ekinler fişkırır, kuşlar öter çayırda davarlar dolaşır. Kara bedevi çadırları köyler ve çiftliklerin rahşan [parlak] noktaları civarında kurulur. Yaz gelince, otlar güneşin ateşin⁴⁵ yalazları altında sertleşub kurur, bataklıkların suları çekilir, sivri sinekler ordugâhına, müthiş ısıtma menba'ına münkâlib olurlar [kaynağına dönüşürler]. Herkes sayfiyelere, yaylalara çıkar. Kasabalarda kalanların benizleri sararub solar, vakitlerini gölge aramak ve sivri sineklerden korunmakla geçirirler. Dağlarda, yaylalarda şimdi handân [güzel] bir hayat hüküm sürer, sıcak günleri serin geceler ta' kib eyler, davarlar ve çobanlar, köylüler ve tüccarlar, hanımlar ve efendiler [Sayfa 8] şen ve şâtır [neşeli] yaşarlar. Ve bu hayat şavka şavk [neşeli neşeli] eylül ayına, serin

45 [Bu kelimedede 'n' harfi fazladan konulmuştur].

rüzgârların yarlardan ve cidârlardan [duvarlardan] esmeğe başladığı ve nihayet bir sabah şevâhik-ı cibâlin [dağların yüksekleri] yeni yağın karların beyaz tüllerine büründüğü zamana kadar devam eder. Sonra kesif [kalın] kar tabakaları yaylalarla mınâlık-ı mürtefi'ayı [yüksek yerleri] aylarca örter, buzlu fırtınalar metrûk [terkedilmiş] ve münzevi [ıssız] yamaçları kamçılar ve gelecek bahara kadar kâffe-i münâkılât [bütün ulaşım] inkitâ'a [kesintiye] uğrar.

İkinci Mebhas [Kısım]

Anadolu muhit-i tabi'yesinin [doğal yerlerin] sekene [oturanları] üzerinde icrâ ettiği te'sir [etki] hem 'umûmî eşkâlde [şekillerde] hem de binlerce teferrûâtında mer'idir [ayrıntılarında görülür].

Anadolu köprüye benzeyen vaz'iyet-i iktizâsı [ihtiyaç durumu] birçok ecnâsın [türün] birbirine pek ziyâde [fazla] karışmasına sebebiyet vermiş ve da'ima hükûmât-i mücâverenin [komşu hükümetlerin] siyasî ve medenî sultasını, nüfuz ve te'siri [etkisi] altında kalmıştır. Ziyâdesiyle [fazlasıyla] münhul, ormanlık ve ekseriya nâ-kâbil-i mürûr [geçiş olmayacak], meselâ ormanlarla mestûr [örtülü] râtib [yeşil] vadiler gibi müttezâd [zıt] sahâ'if-i araziye [araziler], oyuk oyuk kemrenmiş bir kanyon, bir mil murabba' [kare] vüs'atında [genişliğinde] hafif dalgalı bir isteb [step] işte bütün bunlardır ki, tamamıyla kesb-i şahsiyet etmiş [şahsiyet kazanmış] milletlerin 'uzlet [inziva] ve infirâdına [bırakmasına] ve bir hayli akvâm-ı karinetlerinin [kavimlerim izlerini] bugüne kadar sükût hâlinde muhâfaza-ı mevcudiyet eylemelerine yardım etmiştir. Ormanlarla bozkırların, arâzi-i mezru'anın [tarım arazilerinin] hudûd-ı 'umûmiyesi [genel sınırı], hayat-ı iktisâdiyenin istikâmetlerini ta'yin ettiğinden [belirlediğinden] Anadolu cinslerle medeniyetlerin bir halita [karışım] kazanı, devletlerin mütameh [göz dikilen] nazarı ve harb sahnesi, 'âlem-i ticaretin transit güzergâhı olmuştur.

Bozkırların vüs'at-ı bi-pâyânı [sonsuz genişliği], halkın büyük bir kısmını bedeviyete [göçebelige] sevk etmiştir. İstepler [stepeler] sevâhile [sahillere] doğru uzanan çimenistanları nerm [yumuşak] ve rakîk [ince] dallı nebatât [bitkiler] şeritleriyle ora ahâlisinin yurdlarıyla olan alâkasını kuşatmıştır. Bu sebeple bedevilerin cümlece ma'lûm olan [bilinen] silik enmuzeci [örneği] birçok yerlerde ve ba'zı eşhâsda [kişilerde] hayal meyal göze çarpar. Evet ancak hayal meyal... Çünkü öbek öbek koruluklar, tarlalar bozkırları parçalamış olduğundan burada, Anadolu'da 'Arabistan isteplerinin [stepelerinin] hudûd-ı 'umûmiyesi [genel sınırı] vücûd bulmamıştır. Yırtık, uçurumlu ve mümteni'ü'l-mürûr [geçışı imkansız] olan ormanlık dağlar cüz'i [az] miktar-

daki sekenelerini [oturanlarını]⁴⁶ tembel,⁴⁷ürkek, münzevî ve mütehaşî [korkak], haşin ve mu'anid [inatçı] yapmıştır. Bu dağlılar kendi 'âlemlerinde yaşayub kendi mahsulleriyle geçinirler muhtelif turûk [tarikatlar] ve mezâhîbe [mezheplere] malik [sahip] ve günagün [gün geçtikçe] lehçelerle mütekellimdirler [konuşurlar]. Arazi-i mezru'a [tarım arazisi] ile derin vadiler sükkânı [oturanları] ise Anadolu halkının en kesîf [yoğun] ve en medenî kısmını teşkîl idûb bedevilerle dağlıların hilâfına [aksine] olarak fa'âl [etkin] bir unsurdur. Tedricen nûr-ı ma'ârifle [eğitimin ışığı ile] tenvir etmektedir [aydınlanmaktadır]. Hele son zamanlarda yüzlerce senelik hevâb-ı cehl [cahillik uykusundan] ve gafletten uyanarak asâr-ı teyakkuz [uyanıklık eserleri] ve intibâh [yükselme] gösterdikleri gibi bedevilerle [göçebelerle] anâsır-ı münzeviyenin [kendi içine kapanmış unsurların] ve muhâcirlerin [göçmenlerin] iskân ettirilmesiyle de nüfusları artmağa yüz tutmuştur.

Akdeniz 'âlem-i nebatîyesinin [bitkiler aleminin] te'siri [etkisi] nasıl münhasıran [sadece] dar sahillerde mahsus ise denizlerin şelâle-i terennümâtı [güzel sesli şelaleleri] da Anadolu hayatına o kadar azar şâşalarını serpmiştir. Sevâhil-i şimâliye [kuzey sahilleri] ile cenûbîye [güney] cesim [büyük] limanların inşâsına gayr-ı müsâ'iddir [uygun değildir]. Keza kenar dağlarının menâ'eti hasebiyle [sarpılığı nedeniyle], arazi-i tabî'îye [doğal arazi] ile tesis-i irtibat [bağlantı kurmak] gayet müşkildir [çok zordur]. [Sayfa 9] Bu cihetle [nedenle] buralarda, ba'zı kuytu ve münzevî [gizli] noktalarda denizin te'siriyle [etkisiyle] bir nevi' [çeşit] liman halkı vücûd bulduğu hâlde geniş sahil mıntıkalarındaki ahâlî 'adetâ bir çöl kenarında, yahut bir kıt'a-ı berriyenin [karasal kıtanın] ortasında imiş gibi yaşarlar. Sahillerde dolaşan gemilere emin bir mersâ [liman] olan küme küme koycağızlar, denizlerin asayışden mahrum devirlerinde korsanlar yatağı olmuşlardı. Fakat, ancak mevzu' [uydurma] ve muvakkât [geçici] ba'zı vak'âyî [olaylar] ve ahvâl [durumlar] esnasında [sırasında] sevâhil-i şimalîye [kuzey sahilleri] ve cenûbîye [güney] adalardan mahrumdur. Cidârları [duvarları] çıplak ve yalçındır. Yalnız şark denizinde Kıbrıs adası mühîb [heybetli] bir derentût [?]⁴⁸ gibi yükselmiştir. Garbî [batı] sahilin koylarıyla burunları önünde ise adalardan müteşekkîl [oluşan] bir balıkçı filosu ahz-ı mevki'etmiştir [yer almıştır]. Bura halkında, gerek yekdiğerine girift olan bu meshûf [susamış] ihrâcât-ı memleketin ve gerek balıkları mebzûl [geniş] denizin te'siri tahtında [etkisi altında] şâyân-ı dikkat [dikkat çekici] ba'zı hasletler [özellikler] husûle [meydana] gelmiştir:

46 [Metinde 'sekelerini' okunacak şekildedir].

47 'tîbl' okunacak şekilde yazılmıştır. Anlamca ve cümlelerin gelişinden 'tembel' olmalıdır. Dizgi hatası vardır.

48 Bu kelime "dal, re, nun, vav, te" harfleri ile yazılmıştır.

Meselâ gemicilik, nüfûz-ı nazar ve fikr-i serbestî gibi... Ma'mafih [bununla birlikte] gayr-ı kâbil-i inkârdır [inkâr etmek mümkün değildir]. Akdeniz mın-tıkasının hitamıyla [sonlanmasıyla] beraber, hatta daha evvel, denizin son nefhesi orman ve isteblerin [steplerin] soluğu önünde sönüb_mahv oluyor.

[Anadolu Halkı] Anadolu halkının temeli büyük 'ırktır. Bu 'ırk milâddan 5 asır' evvel Kızılıрмаğın şarkında sâkindi [yerleşikti]. Parlak bir medeniyete sahipti. Hani yahut Hinit [Hitit] nâmıyla ma'rûf [adıyla bilinen] bir devlet vücûda getirmişti. Daha bugüne kadar Hitit 'ırkının enmuzeceğine [örneklerine], "Boğazköy" abdât-ı haciryesinde [kaya resimlerinde] şahidi olduğumuz sivri kafalara, uzun burunlara, çekik alınlara, kaba fakat şimdiki hâlde esmer bir deri ile örtülmüş elmacık kemiklerine tesâdüf edilmektedir. Yalnız Hinlerin örgülü saçları artık gözden nihân olmuştur [kaybolmuştur]. Hinler [Hititler], Anadolu'nun ilk ve asıl sekenesi 'addediliyor iseler de Amerika arkeoloji mütehassıslarının [uzmanların] son tetkikine [incelemesine] nazaran Akvâm-ı Turani'den [Turan kavimlerinden] oldukları tahakkuk etmiştir [anlaşmıştır].⁴⁹ Bunların hazve-i hükürânîsi [hükümlerlik sahası] zaman zaman Anadolu'nun tabi'i hudûdlarına [doğal sınırlarına] kadar dayanmış idi.

En çok zirâ'atla iştil eden [uğraşan] Hinitler [Hititler], hayli zaman evvel (Miladî İsa'dan 1700 sene mukaddem [evvel]) şarkdan [doğudan] ve garbdan [batıdan] çayırlıklara akın eden çoban âri akvâmı tarafından lisânen [dil bakımından] temsil edilmiştir. Arilerin demdar demdarı [kan bağı] akvâm-ı kiltiyeden [kavimler demetinden] Kala'irler idi. (Milâdî İsa'dan 280 sene evvel).. Bu kadar akınlara rağmen memleketin şerâ'it-i tabi'yesiyile [doğal şartları] kesb-i ünsiyet eden [uyum sağlayan] Hinitler [Hititler] kuvvâ-ı temsiliyelerini [temsil kuvvetlerini] muhâfaza edebilmişlerdir. Halbuki İndo-Cermen akvâmı [kavimleri] Hinitlerle [Hititlerle] tesalüb idûb [karışıp] az zaman zarfında bir göle düşen buz kütlesi gibi erimiş, gâ'ib olmuştur. Bugün kısa kafalılar meyânında [arasında] ekseriyetle [çoğunlukla] göze çarpan uzun kafalılar kurûn-ı kadimeyi [eski zamanları] hatırlatıyor. Keza [böylece] Balkanlardan Anadolu'ya hicret [göç] eden "Helen"ler dahi aynı 'âkibete [sona] uğradılar. Hinitler [Hititler] tarafından temsil olundular.

Rumlar ezmine-i kadimede [eski zamanlarda], yani Lidyalılar zamanında "Kızılırmak"a kadar kol atmışlardı [uzanmışlardı]. Acem [İran] satraplarının idaresi zamanında (Milâddan 406 'asır olana kadar) tüccar, me'mur ve 'asker olarak ibrâz-ı fa'âliyet ettiler [faaliyet gösterdiler]. İskender-i kebîrin [Büyük

49 Keza bir aralık Anadolu'da hüküm süren 'Peçenekler' le 'Kumanlar' dahi Turanlı idiler.

İskender'in] şark seferinden i'tibâren, Romalıların himâyesi sayesinde, hele bil-hassa [özellikle] Anadolu Bizans İmparatorluğu'nun nü'vesi [çekerdeği] olduğu, Hristiyanlaştığı tarihlerde ise daha ziyâde etrafa dal budak salmışlardı. Halkın çoğu tanassur etmiş [Hristiyanlaşmış], şehirler "Helenizm" in yurdu, vasıtâ-ı nakil [taşıma aracı] ve tefehüm [anlaşma] "Rum" lisânı olmuştu. Yalnız dağların sapa ve kuytu yerlerinde medeniyet-i kadimenin [eski medeniyetin] bekayâ-yı enkazı [kalıntılarını] muhâfaza-ı mevcûdiyet eyleyebiliyordu [koruyabiliyordu]. Lâkin çok geçmeden Bizans hükûmetinin siyâsât-ı idaresi [yönetim anlayışları], me'murlarının [Sayfa 10] hamiyetsizliği, rezâ'il-i ahlâkiyesiyle [ahlaksızlığı] hırsızlığı, köylülerin ahvâl-i içtima'iyesi [sosyal durumları], halkın lâ-âkall [en azından] 4 de 3 ünü sefâlete sürükleyen büyük arâzi mülkiyeti gibi 'avâmil [nedenler] halkı menfur [kötü] Rum idaresinden soğutmuş ve nihayet Anadolu'nun pâk [temiz] ve nuriye [nurlu] sinesinde bir baykuş gibi öten o hâkimiyet-i meş'umeyi [uçursuz hakimiyeti] hafr-ı inkirâza yuvarlamıştır [bitirmiştir].

İndo-Cermen muhacerâtı [göçleri] bittikten, yani Roma hükûmeti Balkan kapılarını kapadıktan sonra sorandan⁵⁰, daha Hristiyanlığın ilk devirlerinde bir Türk akını (bidâyetde [başlangıçta] damla damla) baş göstermiştir. Türkler evvelâ vasatî [orta] memleketin bozkırlarında yerleştiler ve pek muslihâne [barış içinde] yaşamağa başladılar. Sonra miktarları çoğaldı. Kalabalık oldular, tabi'i bunlar Bizans hâkimiyeti için pek büyük bir tehlike idiler. Nitekim bu hakikat şarkda kaviyyü'ş-şekîme [dayanılacak] bir hasım [düşman], bir islâm hilâfeti türediği ve bâ-husûs [bu nedenle] VIII. 'asır evâ'ilinde [başlarında] Anadolu'nun Toros silsileleriyle kat'edilen cenûb-ı şarkî [güney doğu] kısmı yalnız Bizans hâkimiyetinden kurtulmayub belki tamamıyla Müslümanlığa mâl edildiği zaman açıktan açığa tezâhür etmişti. XI. asırda cengaver Türkler, uzun müddet tekrar eden hiziblerden sonra Toros hudûdunu aşarak İç Anadolu'ya girdiler ve "Rum Devlet-i Selçukiyesi [Anadolu Selçuklu Devleti] " nâmıyla bir devlet te'sis ettiler [kurdular], ve parlak bir medeniyet vücûda getirdiler. Nihâyet XI.⁵¹ [XV.] asırda Roma İmparatorluğu'nun son kırıntıları da Osmanoğulları'nın himmetiyle [sayesinde] Anadolu'dan def' edildi [uzaklaştırıldı].

Anadolu Türk yurdudur. Feyizli ve mübârek Türk kanınının menba'ı [kaynağı] Turan ise mansabı [rütbesi] Anadolu'dur. Bin seneye yakın bir zamandan beri, Anadolu Türk varlığının, Türk hâkimiyetinin tecelligâhı [görünme yeri]

50 [Bu kelime dizgi hatası nedeniyle fazladan girmiş gibidir].

51 [Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu Fatih Sultan Mehmed'in 1453 yılında yani 15. yüzyıl-da İstanbul'u Türk hakimiyetine almasından sonra ortadan kalkmıştır].

olmuştur. Osmanlılar Selçukluların mütemmimidir [devamıdır] ve her ikisi de aynı tarihin yekdiğerini ta'kib eden fusûlidir [parçasıdır].

Anadolu'nun nüfusu 10 milyonu mütacâviz [geçkin] olûb bunun 7-7,5 milyonu Türkdür. Mütebâkîsi [geri kalanı] Rum, Ermeni, Laz, Kürd ve muhacirlerden mürekkebdir [oluşur].

Anadolu Türkü temiz yürekli, 'âli [yüce] ve cidâllıdır [savaşçıdır], müşfik [sevecen] ve hayırhâhdır [hayırseverdir], müsafirperver hatırnevazdır [hatır sayandır].

Anadolu Türkü zeki ve gayretlidir, büyük bir 'azim ve kuvvet sahibidir. Mutî [itaatkâr] ve vazife perverdir. Terakkiye [ilerlemeye] son derece müste'iddir [yatkindir]. Nefsine büyük bir i'timâdı [güveni] vardır.

Anadolu Türkü, en kâtil ve kakhâr [kahredici] ateşler, en müthiş imkan-sızlıklar önünde bile za'if [zayıf] ve acz [düşkünlük] göstermeğe tenezzül etmeyen [yanaşmayan], Türk tarihinin heman her faslına kahramanlığıyla bir fecr-i şeref [şeref sayfası] kazandıran azimkâr [kararlı] ve cellâd şî'âr⁵² bir nadire-i fitatdır [nadir yaratılıştır]. Küre-i arzın [dünyanın] üç⁵³ kıt'a u seb'asının [yedi kıtanın] bir çok aksâmı [kısimları] mukaddes Türk kanıyla ma'lûmdur. Ukra(y)nadan Hindistan denizlerine, Yemen'den Atlas dağlarına kadar uzanan na-mütenâhî [uçsuz bucaksız] sahalarda heman hiçbir nokta bulunmaz ki bir Türk şehidinin, bir Anadolu yavrusunun pâk [temiz] ve necîb [asil] mezarını ihtivâ etmesin [içermesin].

Anadolu Türkü İslâm 'aleminin tend [çadırı] ve sabit mihveri [merkezi], saltanât-ı seniyyenin⁵⁴ ruhu, 'anâsır-ı asliyesidir [asil unsurudur]. Son gazâ-yı ahrârânede [şiddetli savaşlarda], me'mulün [beklenenin] fevkinde [üstünde] gösterdiği harikalarla hakikî cihân-ı medeniyet nazarında mevki'i [yeri] bir kat daha yükselmiştir. Yaşamağa, hürmete lâyık bir millet olduğunu bi-hakkın [hakkıyla] isbât etmiştir. Türkiye olsun, İslâm dünyası olsun Anadolu Türküyle yaşar ve Anadolu Türküyle ölür.

Anadolu Türkü hayâl perver değildir. Hakikat peresttir, yalancılıktan hoşlanmaz, özü sözü doğrudur. Riyâ [ikiyüzlülük] ve dalkavukluktan ikrâh eder [iğrenir]. Erkektir, hürdür, paraya tapmaz. Hırs-ı servet ve tama' [aç gözlülük] ruhunu yanan ateşiyile tırmalayamamıştır.

Anadolu Türkü dindardır, milliyetperverdir, iliklerine "kozmpolit"lik zehri işlememiştir. Hülâsa [kısaca] Anadolu Türkü tam ma'nâsıyla mert, asil ve mütekâmil [olgun] bir insandır. Bu mübârek halka birkâç âfet musallat ol-

52 Metnin bu kısmında yazım yanlışları vardır. "cellâd teş'âr" okunacak şekilde dizgi yapılmıştır. "t" harfi fazladan eklenmiştir. Anlam bakımından "cellâd-şî'âr- savaşçılığı ile bilinen" olmalıdır.

53 [Anlam bakımından buradaki 'üç' kelimesi fazladan yazılmıştır].

54 [Osmanlı devleti için kullanılan isimlerden biri de Saltanât-ı Seniyye'dir].

muşdur. Cehâlet, dâ'imi 'askerlik usûlü, iskât-ı cenîn [çocuk düşürme], fren-gi, nüfus azlığı; iktisâdî düşkünlük...elh [vb.].

[Sayfa 11] Ma'mâfih [bununla beraber] ahiren [son zamanlarda] ta'kîb edilen usûller sayesinde bu afetlerin önüne geçileceği memûl-ü kuvvettir [kuvvetle mümkündür].

[Konar-Göçerler] Anadolu Türkü ikiye ayrılmıştır. Şehirliyle köylüler, bedeviler [konar-göçerler]. Birincisinden bahs ettik. Şimdi de biraz bedevileri [konar-göçerleri] tetkîk edelim [inceleyelim].

Bedeviler [konar-göçerler], Türkmenlerle Yörüklerdir.

Türkmenler, küçük cemâ'atler, hatta bir iki 'â'ileden mürekkebe [oluşan] ufacık gruplar hâlinde yaşarlar. Kabamsı çadırlarda oturub iki hörgüçlü deve beslerler. Badem gözlü, müselles [üçgen] çehreli, küçük ve müdevver [yuvarlak] kafalı, kısa boylu ve seyrek sakallıdırlar. Sâha-ı cevalânları [konup-göçtükleri alanları] gittikçe medeniyet çenberiyle daralmaktadır.

Bugün 'âdetâ havada uçan, titreyen bir saman çöpü gibi 'emân-ı ekseriyet [çoğunluğun görünmezliği] içinde gâ'ib [kaybolan] olan bu Türkmenler bundan yarım 'asır evveline kadar İç Anadolu'nun hâkim-i mutlâkî [tam olarak hakimi] idiler. Bi-l-âhere [sonra] hükûmet kuvve-i cebriye istimali [güç kullanmak] suretiyle harekât-i serbâzânelerine [hareket serbestliğine] hatme çekmiş [son vermiş] ve onları vâsi' [geniş] sahâlarda iskân ederek azûcûk mu'tedil [ılımlı] bir siyâsetle yola getirmişse de nisbetsiz [ölçüsüz] muharebeler [savaşlar] neticesinde Türkmenlerin en zinde aksâmı [kıyımları] mahv ve perişan olmuştur. Meselâ Afşarlar gibi.. Bunlar vaktiyle Adana havâlisinin büyük bir kısmında hükûmet içinde hükûmet sürüyorlardı. Halbuki, bugün bir çok yerlerde bil-hassa [özellikle] Kayseri taraflarında zirâatla meşgûl yahûd nim bedevi [yarı konar- göçer] Türkmen köylerine tesâdüf edile gelmektedir [rastlanılmaktadır].

Yörükler-Yörük bedevi [konar-göçer], yâhûd yolcu ma'nâsına [anlamına] gelir. Anadolu'nun birçok cihetlerinde [tarafında], bâ-husûs [bu nedenle] dağlık arâzilerde bir göçebe hayatı sürerler. Kışlaktan yaylaya çıkılırken göç eden kafilelere pişdârlık [önderlik] ederler. Hükûmet son zamanlarda bunları dahi cebren iskân ettirmiştir.

Yörükler mütehâşî [çekingen] ve münzevîdir [içine kapanıktır]. Aralarında te'hil ederler [selamlaşır], kafaları uzuncadır, 'affî [iffetli] ve namuskârdır [namusludur]. Ananepereş [geleneklerine bağlı] ve çalışkandır. Kadınları gayet güzel halı dokurlar.

[Azınlıklar] Memâlik-i şarkîyenin [doğu memleketlerinin] hemân [hemen] kâffesinde [bütününde] olduğu gibi Anadolu'da da karşı karşıya duran iki kitle vardır. Müslüman ekseriyeti [çoğunluğu], Hristiyan ekalliyeti [azınlığı],

ekseriyet-i şerefli, fakat yıkıcı harb ve darb işleriyle, kanâ'atkâr rençberlikle [çiftçilikle] iştigâl ettiği [uçraştığı] ve mürûr-ı zamanla [zaman geçtikçe] nüfusu azalmağa yüz tuttuğu hâlde ekalliyet [azınlıklar] iktisâd 'âleminin en çirkin yollarını ta'kibe koyulmuş ve son zamanlara kadar mükellefiyet-i 'askeriyeden mu'af tutulduğundan rahat ve âsûde [kaygısız] yaşamış ve bir tavşan kâbiliyet-i tenâsüliyesiyle [nesil yetiştirme yeteneği ile] çoğalmıştır.

Ekalliyet [azınlıklar] toplu bir kitle değildir, yekdiğerinden ayrılmış iki gruptur. Garbda [batıda] Rumlar şarkda [doğuda] Ermeniler bulunur. Merkezi memlekette ise ikisi de komşudur.

[Rumlar] Rumlar kısmen sevâhilde [sahillerde], kısmen de iççerilerde tavat-tun etmiştir [yerleşmiştir], fakat bu iki kısım arasında mühim bir fark vardır. İç Anadolu ve Karadeniz Rumları gerçi az ve çok "Pan Helenizm" cereyanına kapılmışlarsa da 'âdeta Türkleşmiş gibidirler. Rumca'dan ziyâde Türkçe tekellüm ederler [konuşurlar]. Hatta kiliselerinde ayin ve ruhâni ve du'âlar Türkçe icrâ olunur [okunur]. Kezâ [böylece] Türk adâtdan [adetlerinden] bir çoğunu bugüne kadar muhâfaza ede gelmektedirler.

Garbî [batı] sahillerdekiler ise bunların taban tabana zıddıdır. Hemân 'umûmiyet i'tibârıyla Rumca konuşurlar. İçlerinde hiç Türkçe bilmeyenleri pek çoktur. Kısım-ı â'zami [büyük kısmı] yerli değildir. Yunanistan'dan adalardan, bil-hassa [özellikle] Midilli'den gelûb bidâyetde [başlangıçta] sahillerin münbit [verimli] ve mahsuldar ovalarındaki şehirlerle zengin köylere yerleşmişlerdir. Sonra tek ve tük cemâ'atler hâlinde şehir veya kasaba harici mahalleler te'sis ederek [kurarak] seyyar satıcı, bakkal, sanatkar sıfatıyla bir menzilden diğçer bir menzile, bir çadırdan diğçer bir çadıra girerek ta içlere kadar [Sayfa 12] kol atmışlardır. Hele şu son on beş sene zarfında Anadolu'nun bütün şimendûfer [tren] istasyonlarında birkaç Rum bakkalına tesâdüf itmemek [rastlamamak] gayr-ı kâbidir [imkansızdır]. İşte bugün o semahâtın [cömertliğin] cezasını çekiyoruz.

Bunlar bidâyetde [başlangıçta] sarraflık, otelcilik, bakkallık ve meyhanecilik gibi sade ve basit işlerle saha-ı fa'âliyete dahil olur, sonra 'â'ile ve akrabalarını da nezdlerine [yanlarına] celîle-i tedricen [yavaş yavaş] iktisâb-ı servete [servet elde etmeye] çalışırlar.

Rum gece ve gündüz kârını düşünen müdakkik [tetkikçi] bir muhasibdir [hesapçıdır]. İyi gemici, çalışkan rençber [çiftçi] ve tüccârdır. Lisân öğrenmek hususunda müthiş istidâd [beceri] ve kabiliyeti vardır. Okumak, yazmak bilmeyen azdır. Aralarında inhâd [dayanışma] vardır ekserisi makinist, marangoz, berber, avukat, sarraf, ma'lum bakkal ve meyhanecidir. Rum ağniyâsının [zenginlerinin], Rum cemâ'atine pek çok yardımları dokunmuştur. Bu madalyanın yüzü gelelim tersine.. Rumlar 'ale'l-ıtlâk [genel-

likle] harîs [hırslı] ve tamahkâr, boş boğaz, yalancı, farfara [hafif mizaçlı] ve hayalperesttir. Kalafatçılıkta [gemi yapımında], kasa hırsızlığında, yan kesicilikte mahâret-i tammeleri [tam yetenekleri] vardır. Ataları "Hivokrat [Hipokrat]"ın mellûs [pis] ahlâkıyla muttasıf olanları [vasıflananları] büyük bir yekûn teşekkül ettiği gibi kadınların 'işvebâzlığı, fâhişeliği de meşhûr-ı 'âlemdir [herkesçe bilinir].

Şehirlerde yaşayanları tamamı sû-Freng⁵⁵ seviyesindedirler. En müte-meddinleri [medenileri] bile 'âdilikden kurtulamamıştır. Fert ta'assubu ve hamaset "Megola İdea"⁵⁶ cümlesini çıkmaz bir sokağa sürüklemiştir.

Rumlar Balkan Harbi'nden ve bil-hassa [özellikle] son mütarekeden⁵⁷ "İzmir" in alçak Yunanlılar tarafından bir suret-i limâne de işgal tarihinden beri hükûmet-i metbu'alarına [hükümeti kabul eden Rumlara], Türk vatandaşlarına yapmadıkları kalmamıştır. Vahşi ve gaddâr Yunan ordusuna maddî ve ma'nevî mu'avenetlik [yardım], Türkler aleyhinde rezilâne propagandalar, Rum patrik ve metropolidhânelerinin fesadçı muhitlerinden [çevrelerinden] yükselen küfür ve düşmanlar ve teşvikler... hıyânetler, küfrân-ı nimetler [nankörlükler]⁵⁸.

[Ermeniler] Anadolu'nun şarkında [doğusunda] ise Ermeniler sâkindir [yaşamaktadır]. Bunlar Rumların mütemmimi [tamamlayıcısı], içtima'î [sosyal] ve iktisadî bir numûne-i diğerdır [diğer bir örnektir]. Şu kadar, ki münsif [insafı] buldukları sıfatlar Rumlar gibi bahrî [denizci] olmayub berrîdir

55 [Metinde dizgi hatası sonucu yanlış yazılmış olup. Anlamca doğrusu bu şekilde olmalıdır].

56 [Yunanca büyük fikir, ülkü, ideal anlamına gelen Megali İdea, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alarak, Bizans İmparatorluğu'na son verdiği günden beri yürürlükte olan bir Yunan ülküsüdür. Bizans İmparatorluğu'nu bir Helen İmparatorluğu olarak kabul eden Yunan milliyetçileri, Megali İdea adını verdikleri büyük ülküleri ile eskiden Bizanslılara ait olan tüm toprakları yeniden elde ederek, Konstantinopolis diye adlandırdıkları İstanbul başkent olmak üzere, büyük Helen İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı hayal etmektedirler. Aslında bu ülkü, ideal 1787 yılında Rus Çariçesi II. Katerina ile Avusturya İmparatoru II. Josef'in hazırlamış oldukları "İstanbul merkez olmak üzere yeni bir Bizans İmparatorluğu kurmayı" amaçladıkları "Grek Projesi"nin devamı niteliğindedir. Bu kavram, "Geniş Yunanistan" şeklinde, coğrafî anlamda ilk kez Yunanistan Başbakanı I. Kellettes tarafından 14 Ocak 1844'te kullanılmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Ali Güler, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ankara 1999].

57 [Burada 'Son Mütareke' den kastedilen Mondros Mütarekesi'dir. Bu mütareke 30 Ekim 1918'de Osmanlı devleti ile I. Dünya Savaşı'nın galipleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya ile Limni Adası'nın Montros Limanı'nda imzalanmıştır. Bu limanda imzalanmış bir ateşkes antlaşması olduğu için bu adla anılmaktadır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Durmuş Yalçın-Azmi Süslü ve diğ., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara 2000].

58 İstanbullu! Mısır, Bingazi, Trablusgarb gibi bilâd-ı İslâmiyede [İslam beldelerinde] Türk ırkına Türk vatanına tecavüz ve hıyânet edenlere karşı sa'ife-i diyanetle pek bardâne [yük kabı gibi] davranıldığı ve 'âdeta bir nevi' boykutaz [özerklik] ilan edildiği hâlde sen hâlâ onlara etek dolusu paralar sarf ediyorsun. Ne bu kayıdsızlık, ne bu mübâlât [abartılar]! Hiç vicdanın mute'azzi olmuyor mu [sızlanıyor mu]?

[karada yaşarlar]. Ermeni gemici değil, rençber [çiftçi] ve sanatkardır.

Anadolu'daki Ermenilerin hemân kâffesi muhâcirdir [göçmendir]. II inci 'asırda Selçukluların önünden kaçûb buraya gelmişlerdir. Adana ve Kayseri havâlisinde toplu olarak bulunurlar. Diğer yerlerde ise dağınık yaşarlar.

Ermeniler çalışkan, muktesid [tutumlu] ve kanâ'atkârdırlar, fakat aynı zamanda da entrikacı bâlâpervaz [yüksekten uçan] ve sırnaşıktır. Söyle[n]miyecek pek çok huyları vardır.

Ermeniler 1877 senesine kadar biz Türklerle pek güzel geçiniyorlardı. Hatta bir aralık lisân-ı resmîmizde [resmî dilde] onlara "sadık Ermeni teb'ası" deniliyordu. Türk 'ulûmunu [bilimlerini] Türk sanâi'ni, Türk matbu'âtını [basınıni], Türk maliyesini şöyle böyle taht-ı inhisara [tekel altına] almışlardı. Anadolu'nun saz şairlerinin ekserisi Ermeni idi. Fakat sonra bir Ermeni mes'elesidir orta[ya] çıktı. Ve komşu emperyalistlerin teşvikiyle gittikçe fenalaşmağa yüz tuttu. Hükûmet-i Seniyye'nin [Osmanlı devletinin] Ermeni milleti⁵⁹ hakkında ibrâz ettiği [gösterdiği] râhim [koruma] ve şefkat ve müsâi'dâta [hoş görüye] rağmen batırdılar, 'isyanlar birbirini veliyy ü ta'kîb etti. Devr-i Hamidiye'de [II.Abdülhamid döneminde] kabahatin büyük bir kısmını o devrin ricâline [yöneticilerine] ve usûl-ı idaresine [yönetim şekline] [Sayfa 13] 'atıf ve isnâd eyliyorduk [dayandıryorduk]. Meşrutiyet oldu. Ermeniler tarafımıza celb etmek [çekmek] istedik münevverlerini en yüksek makamlara getirdik. Fakat yine yaranamadık Balkan Harbi'nde Ermeni mes'elesi hâdd [şiddetli] ve müzmin [sürekli] bir hâle geldi. Harb-ı 'Umûmî [I. Dünya Savaşı'nda] de ise büsbütün kangrene döndü. Ermeni vatandaşlarımız(!) düşman ordularına gönüllü girdiler. İntikâm alâyaları teşekkül ettiler [oluşturdular], casusluk yaptılar; asker ve levâzım kafilelerini (v)urdular Karahisar-ı Şarkî [Doğu Karahisar]'de Zeytun'da Mar'aş'da Urfa'da alenen 'isyan ettiler binlerce hanemânlar [ocaklar] söndürdüler. Birçok kurra [köy] ve kasabayı kan ve ateş içinde bıraktılar. Bunun üzerine hükûmet-i mevzu' [iktidardaki hükümet] ba'zı tedâbir-i ittihâzına [tedbirler almaya] lüzûm gördü. Mütecâsırleri [ayaklananları] te'dib [terbiye] eyledi. Fakat bu, hariçte pek fena tesirler yaptı. Derhâl ba'zı memleketlerde "Mezalîm-i Ermeni" teranesi yükseldi. Türkiye 'aleyhinde ciltler dolusu saçma sapan kitaplar yazıl-

59 [Osmanlı devleti vatandaşlarının yönetimini 'Millet Sistemi' ne göre teşkilatlandırmıştır. Bu yönetim anlayışında ve 'millet sistemi'nin temelinde bugünkü anlamda olduğu gibi 'ırk' değil, 'din' yer almıştır. Bu nedenle, Osmanlı devleti kendi hâkimiyeti altında bulunan ve farklı dinlere mensup olan insanları ayrı birer 'millet' olarak teşkilatlandırmıştır. Ermeni milleti, Yahudi milleti gibi... Onlara bir tür sözleşmeyle dinî hürriyet, kültürel muhtariyet ve idarî işbirliği (idarî muhtariyet değil) statüsünü vermiştir. Bu milletlerin devletle olan ilişkisi en tepedeki Ruhânî liderle sağlanmıştır. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.; *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), Cilt:4, Ankara 1999, s. 197-261].

dı. Lâkin tuhaf şu ki bu centilmenler Türkiye'ye dolu dizgin hücum ederken müstemlekelerinde [sömürgelerinde] ifâ' ettikleri [gerçekleştirdikleri] müsselsel [seri] cinayetleri; mezalimi unuttular.

Mütâreke [ateşkes] oldu. Kafkasya'da bir Ermeni hükûmeti teşekkül etti. "Sevr" Mu'ahedesi'nde [Antlaşmasında] Şarkî Anadolu [Doğu Anadolu] Ermenilere peşkeş çekildi. Anadolu bu haksızlığı bütün kuvvetiyle reddetti. Nihayet Ermeniler arz-ı mevudu [kedilerince kutsal toprakları] istilâ kaygusuna düştüler. Hudûdu tecavüze kalktılar. Fakat karşılarında Kazım Karabekir Paşa ordusunu buldular. Güzel bir dayak yediler. Kuyruklarını kısarak geri çekildiler. Kars, Batum ve Ardahan Türkiye'ye ilhâk⁶⁰ olundu [bırakıldı].

Bugün Kafkasya'da ancak avuç içi kadar bir Ermenistan kalmıştır. Fikr-i kasîrânemce [bana göre] eğer Ermeniler Harb-ı 'Umumîye'de [I. Dünya Savaşı'nda] bize hıyânet etmeselerdi, herhâlde bu derece vahim zayı'âta uğramazlardı. Lakin tarihin cereyanına kim mani olabilir. "el ceza-u min cinsü'l-'amel"⁶¹ [yapılan bir şeyin karşılığı kendi cinsinden olmalıdır]...

[Kürdler] Kürdler, fütühât-ı İslâmiye'yi [İslam fetihlerini] müte'âkib [takip ederek] bozkırlar tarîkiyle [yoluyla] Anadolu'ya gelûb memleketin yaylalarını Türkmenlerle paylaşmışlardır. Daha geçen 'asrın rub'-ı evveline [25 yıl öncesine] kadar tamamıyla serbest ve müstâkil yaşayan, daha 50 sene mukaddem [evvel] katâ'-ı tarîklik eden [yol kesen] bu halk bugün kısmen kurrâ [köy] ve kasabâta [kasabalara] yerleşmiş. Kısmen de müsâlemetperverâne [barışçı bir şekilde] bir çoban hayatı sürmeğe başlamıştır.

[Lazlar] Lâzlar, Batum'la Trabzon arasındaki sabbü'l-mürûr [geçilmesi güç] ve "Çankastan" namıyla ma'rûf [bilinen] arazide sâkindirler. Aslen Gürci 'ırkına mensûb iseler de el-yevm [bugün] 'âdetâ Türklere farkları yok gibidir.

Lâzların kâffesi [tamamı] Müslümandır. Muta'assıbdır, vakûr uzun boyludur, saçları kumral yahut lâbiska [elbise] rengindedir. Mâhir gemicidir. Bahr-i evsâfın [denizin özelliklerine] cümlesine ha'izdir [sahiptir].

[Giyim-kuşam] Anadolu halkının kisvesi [giysisi] mütenevvi'dir [çeşitlidir]. İklima ve arazinin teşekkülâtına [oluşumuna] göre değişik o kadar ki, her yerin kendisine mahsûs bir nevi' [çeşit] kisvesi [giysisi] vardır. Meselâ Anadolu'nun bir çok kısımlarında geniş bir şalvar, kısa bir cepken veya caket giyilub bellerine alacalı bir kuşak sararlar yahut bir fişenklik.. Karadeniz

60 Memetnin bu kısmında dizgi hatası yapılmıştır. Anlamca "ilhâk" şeklinde okunması gereken kelime "ilcâk" şeklinde yazılmıştır.

61 İslâm hukukunda bir kural. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Abdulmecit Cum'a el-Cezârî, *el-Kavâidü'l-Fikhiyyetü'l-Mustahrace min Kitâbi'l-Âmil Muvakiîn, Daru'l-İbni'l-Kayyim*, 1. Baskı, Demmam-Cize (Mısır) 1421, s.507-512.

sahilinde ağzıyla muk'adi [arkası] geniş, aksâm-ı sâ'iresi [başka kısımları] son derece dar bir dizlik iksâ olunur [giyilir]. Ormanlarla mestûr [kaplanmış] arazi-i cibâliyyede [dağlık arazide] isti'mâl edilen [kullanılan] kisveler [giysiler] ise dağlara kolaylıkla çıkılabilecek ve şedâ'id-i hava'iyeye [şiddetli havalara] mukâvemet edecek [dayanacak] bir tarzda i'mâl olunmuştur [yapılmıştır].

[Muhacirler] Muhâcirler [göçmenler] iki kısımdır, biri daha evvel gelenler, diğeri de on dokuzuncu 'asırdan beri Anadolu'ya hicret edenler [göçenler].

Birinci kısmı Yahudiler teşekkül eyler [oluşturur]. Bunların ekserisi [çoğunluğu] XV. 'asırda İspanya'dan tard edilerek [uzaklaştırılarak] Türkiye'ye ilticâ etmiştir [sığınmıştır]. Şehirlerde ve bil-hassa [özellikle] Anadolu'nun cihet-i garbîyesinde [batı tarafında] sâkin [yerleşmiş] olub kâffesi [bütün] [Sayfa 14] "sefardin" mezhebine mensuptur. Daha bugüne kadar kötü bir İspanyolca tekellüm ederler [konuşurlar]. Diğer memleketlerde gösterdikleri kabiliyeti Türkiye'de göster[e]memişlerdir. İktisâdiyât 'âleminde [ekonomi dünyasında] oldukça ileri gitmişlerse de nüfuslarının azlığı, 'anâsır-ı sa'ireye [başka toplumlara] tefevvuklarına [başkalarına üstün olmalarına] mâni' [engel] olmuştur.

İkinci kısım muhâcirler [göçmenler] ise, Avrupa'dan rücu'tumuzu [geri çekilişimizi] müte'âkib [izleyen] Rumeli'den, cenûbî [güney] Rusya'dan, Kafkasya'dan Anadolu'ya hicret [göç] etmişlerdir. Bunların ba'zıları İslav, ve Tatar, ba'zıları da Kafkasyalı, Türk ve Arnavut'tur. Müslüman olmaları, makâm-ı hilâfete merbutiyetleri [halifelik makamına bağlılıkları], Türk mefkûresini [ülküsünü] gaye-i ittihâz [amaç] etmeleri hasebiyle [nedeniyle] hilâl-ı İslâmî ta'kibe mecbûr olmuşlardır. Yoksa aralarında ne bir rabitâ-ı 'örfiyye ne [de] bir müşâreket-i lisaniye [ortak dil] vardır.

Muhacirlerin Anadolu'ya pek büyük hizmetleri dokunmuştur. Zirâ [bu sebeptendir ki] târih-i hicretlerinden [göç tarihinden] beri zirâ'at [tarım] ziyâdesiyle [fazlasıyla] mazhâr-ı terakkî olmuş [ilerleme göstermiş], zirâ'at satırları [tarım alanları] büyümüş, bedevilerin [konar-göçerlerin] birçoğu iskân edilmiştir [yerleşik hayata geçirilmiştir].

Muhâcirlerin [göçmenlerin] nüfusu 750 bin raddesindedir [civarındadır]. Arnavutlar ticaretle, celeblikle [hayvan alıp-satma] ve ba'zısı da koruculukla meşgûldür. 1879 senesinde hicret eden Boşnaklar Bursa havâlisinde Pomaklar sevâhil-i şimâliyyede [kuzey sahillerinde] tavattun eylemişlerdir [yerleşmişlerdir]. Kezâ bir miktar Romanyalılarla Sırlar dahi vardır. Bunlar, gerek kisveleri [giysileri] gerek dilleri ve evlerinin yabancı şekiller[iy]le Anadolu hey'et-i içtimâ'iyesini [sosyal hayatını] bir kat daha alâcalaştırmışlardır.

Çerkeslere gelince, 'askerî ve iktisâdî nokta-i nazarından gayet mühim

bir 'unsurdur. Kahraman Şeyh Şamil'in mağlubiyetinden sonra Kafkasya'yı terkle Anadolu'ya gelmişlerdir. Son istatistiklere nazaran nüfusları hayli den hayliye azalmıştır.

Çerkesler cesurdur. Silahşördür. İyi binicidir. An'aneperesttir [geleneklerine bağlıdır]. Büyüklerine ve kadınlara hürmet-i mahsusaları vardır. Gelelim diğer sıfatlarına.. At hırsızlığı, çapulculuk, bâlâpervazlık [kendilerini üstün görme], yalancılık Çerkeslerin ekser 'avâmına [çoğunluğuna] hâsıl olan evsâfdandır [özelliklerdendir].

Çerkesler Türkiye'de oldukça mühim bir rol oynamıştır. Kadınları padişah saraylarına hulûl ettikleri [girdikleri] gibi erkekleri de gerek orduda ve gerek hıdemât-ı devletin [devletin hizmetlerinde] şu'abât-ı sa'iresinde [başka şubelerde] murâkıb-ı 'âliyye [en yüksek denetçiliğe] kadar irtikâ eylemiştir [yükselmiştir]. Memlekete hizmetleri gayr-ı kâbil-i inkâr [inkar edilemez] ise de bu bir iki sene zarfında ma'âlesef bir kısmı [eserde burada bir iki kelime-lik boşluk var] Ahmed Anzavur, Çerkes Edhem, Abaza İbrahim gibi adânînin [alçakların] mahiyetleri ma'lûm [bilinen] bir iki mülevves [pis] gazetenin, mahdûd [sınırlı] siyâsî cem'iyetlerin teşviki ve haricin iğvaâtıyla [şaşırtmasıyla] Adapazarı, Bolu, İzmit ve Hendek havâlisinde vuku'a getirdikleri isyanlar, Serkaşâne [itaatsiz bir şekilde] tecavüzler ve Yunanlılara yardımlarıyla şimdiye kadar taşıdıkları nâmı [ünü] lekelemişlerdir. Ataları kahîr [büyük] Çar ordularına karşı hürriyet ve nâmus-ı millîlerini şâhâne müdâfa'a etmişken kendileri sarı sarı altunlara, drahmilere tamahân mihmânûvaz [misafirperver] vatan-ı cedîdlerine [yeni vatanlarına] en nâzik bir zamanda hıyânet etmişlerdir.

Bunlardan sonra diğer bir grûb daha gelir: Çingeneler.. Bunların târih-i hicretleri [göç tarihi] meçhûldür [bilinmiyor]. Kara çadırlarda yaşayûb mütemâdiyen [sürekli olarak] konak değiştirirler. Kışın davarlarıyla sıcak ovalara, vadilere iner. Yazın serin dağlara yaylalara çıkarlar.

Çingeneler, sepet, kalbur, maşa ve kürek i'mâl ettikleri [yaptıkları] gibi at canbazlığı da ederler. Ahlâken⁶² düşkündürler. İndlerinde [kendilerince] her şey mubahtır [serbesttir].

[Sayfa 15] Üçüncü Mebhas [Kısım]

[İktisat] Anadolu'nun iktisâdî fa'âliyeti on dokuzuncu 'asra kadar pek sö-nüktü. Sebebi de hükûmetin zayıflaması tedennisi [güçten düşmesi] ve gittikçe nüfusunun azalmasıydı. Fakat on dokuzuncu 'asrın başlangıcıyla Anadolu'nun yüzü güldü. Çünkü 1830 senesinden itibaren vapurlar Anadolu sevâhiline [sahillerine] uğramağa 1860 senesinden itibaren demir-

62 [Bu kelimedede tenvin eksikliği vardır].

yolları dahilî inkişâf [gelişme] ettirmeğe, satış kabiliyeti te'min [sağladı] ve tezyide [arttırmaya] başladı. Çünkü 19 uncu 'asırdan itibaren Anadolu'ya birçok muhâcirler [göçmenler] geldi. Bedevilerin [konar-göçerlerin] kısm-ı â'zâmî [büyük bir kısmı] iskân ettirilerek [yerleşik hayata geçirilerek] mukayyed [kayıtlı] bir unsur elde edildi. Yine bu 'asrın hulûliyledir [girmesiyledir] ki –Anadolu Avrupalıların nazar-ı dikkati[ni] celb etti [çekti]. Fa'aliyet-i iktisâdiyelerine mühim bir sahne oldu. Bir hayli ecnebi [yabancı] sermayesi buraya döküldü.

Türkiye'nin hiçbir kıt'asında fa'âliyet-i iktisâdiye havası pek ceyyid [iyi] olan Anadolu'da olduğu kadar vâsî' [büyük] miyasta [ölçüde] zirâ'ata [tarıma] müstenid [dayalı] değildir. Türkiye'nin⁶³ hiçbir memleketinde hayvan besiciliğinden Anadolu'da edilen istifâde kadar te'min-i intifa' [fayda sağlama] kâbil olamaz [önde olamaz]. Türkiye'nin hiçbir tarafında ormancılıkla ma'den işletmesi Anadolu'da oynadığı yüksek rolü oynamaz. Türkiye'nin hiçbir parçası Anadolu toprağına ziynet veren zengin zirâ'at ovalarıyla süslenmemiştir. Türkiye'nin hiçbir yerinde, Anadolu'dakiler kadar çok kasaba yoktur. Türkiye'nin hiçbir limânı Anadolu limânları derecesinde işlek değildir. Adalar denizi mâ'ilesinin [kıvrımlarının] feyzli [verimli] ovaları, Karadeniz silsilesinin muhteşem tarlaları, cenûbê [güney] yaylanın karst arazileri, bütün bunlar yalnız bu kıt'a-ı mübârekeye [verimli kıtaya] mahsûstur [özgüdüür]. Anadolu'da ekinler kemâle erer [olgunlaşır]. Pamuk tarlaları kar gibi ışıldar. Afyonların menęeřerinin [mor renkli] çiçekleri katre katre [damla damla] şu'leler [ateşler] serper. Dut ve incir ağaçlarının, olgun kara zeytinlerin cenûbê [güney] meyvelerin dalları hışıldar. Anadolu'da dereler kenarında su değirmenlerinin gıcirtıları iştilir. Ma'den ocaklarında işleyen makinele- rin gürültüsü 'aks-ı endâz olur [yankılanır]. Anadolu'da zengin ormanlardan kömür ocaklarının hafif dumanları yükselir. Bozkırlarla yalçın vadileri kat'iden yüklü deve ve ester [at] kervanlarının boğuk çingirak sadâları [sesleri] dalgalanır. Anadolu'da çobanların kırkma makaslarından koyunların yünleriyle keçilerin ipek tüyleri uçuşur. Anadolu'da ba'zı şehirlerin evlerinden ipek böceklerinin ateşin kemirtileri per [kenar] semt ve sükûn [sessiz] sokaklara kadar çalkalanarak gider.

Vasat [orta] ile muhit [kenar-kıyı] arasındaki fark-ı hayat-ı iktisâdiyede [ekonomik yaşam farkı] de meşhuddur [gözle görülür]. Kenar dağlarda zirâ'atla ormancılık pek müterakkî [ileri] olduğu hâlde hayvan besiciliği ikinci derecede rol oynar. Ve en çok dana, at, deve ve eşek beslenir. Ya-

63 [Metinde Anadolu olarak geçmekteyse de doğrusu Türkiye olmalıdır].

rık dağlarda⁶⁴ ma'den damarları çoktur. Yaylada ise hayât-ı iktisâdiyenin üssü'l-esâsını [temelini] hayvan besiciliği teşekkül eyler [oluşturur], fakat burada gıdalar o kadar iyi olmadığından yalnız hayvanât-ı ganîme [ganimet hayvanları-koyun] ra'y olunur [beslenir]. Ankara ovaları tiftik keçilerinin vatanıdır. Zirâ'ata gelince yalnız nebâti [bitki] toprağı ihtivâ eden [içeren] ba'zı arazilerde icrâ edilmektedir. İç Anadolu'da zirâ'at bil-hassa [özellikle] hudûd-ı hadîdiyenin [dağ eteği sınırının] güzergâhı olan havâlide, iskâ ve ırvâ [sulama] ameliyatıyla [işleriyle] yeni zirâ'at satıhları [alanları] elde edilen mınâtıkada, mesela Konya ovasında büyük bir ehemmiyet kesb etmiştir [taşımıştır]. Gerek vasat [ortada] da ve gerek muhitte [kenarda-kıyıda] zirâ'at satıhlarının [tarım alanlarının] son derece vüs'at [bol] peyda eylemesine [oluşmasına] mani [engel] olan iki büyük düşman vardır.

Muhitte [kenarda-kıyıda] birçok taşların parçalanub ufalması, vasatda [ortada] cesîm [büyük] ve münhâdd [alçak] arazilerin tuzlu olmasıdır.

Anadolu'da tarz-ı iskân [yerleşme şekli], şerâ'it-i iktisâdiye [ekonomik şartlar] tamamıyla uygundur. Muhitte [kenarda-kıyıda] ahâli kısmen kasabalarda sâkindir. Kısmen de çobanlıkla meşgûldür. Vasatda [ortada] ise bedevilik [konar-göçerlik] gâlibdir.

[Sayfa 16] Muhitte [kenarda-kıyıda], gerek mahsûlât-ı araziye [arazi ürünleri] ve gerek münâsebât [ilişkiler] nokta-ı nazarından [bakış açısından] hâ'iz [sahip] oldukları ehemmiyet-i mevki'ye [önemli yer] sayesinde oldukça büyük ve nüfusu çok ba'zı merâkız-ı beşeriyeyi [yerleşim merkezlerine] hâvi [sahip] mınâtık [yerler] vardır. Keza orada daire-i medâr-ı [etrafında dönülen noktanın dairesi] tahdid edilmiş [sınırlandırılmış] buk'aların [yerlerin] vasatî [orta] noktalarında birçok mühim kasabalarla büyük karyeler [köyler] bulunur. Bunlar ihrâcâtın bir nokta-ı tecemmu'-ı idhalatın [ithalatın toplanma noktası] birer remd [güz hastalığı] hâlidir. Bundan başka ormanlar gerisinde başlı başlarına yaşayan 10-20 bin kişilik halkçağızlar için de birer dünya mesabesinde [derecesindedir]. Mınâtık-ı cibâliyenin [dağlık yerlerin] aksâm-ı mute'ddesinin [ulaşılmaz kısımlarının] bu infıradı [geri çekilmesi] yüzünden yer yer bir takım mevzu'-ı [halen çalışan] pazarlar husûl bulmuştur [ortaya çıkmıştır]. Yırtık ve binaenaleyh köylerden ziyâde [çok] bayabanlara [kurak yerlere] mâlik [sahip] olan mevâki'in [yerlerin] münasebât-ı ittisâliye [ulaşım ilişkileri] düğümlerinde birkaç bakkaliye dükkanı te'sis edilmiştir [kurulmuştur]. İşte buralarda her hafta pazar kurulur, civâr köylerden akın akın halk gelir. Ahz ü i'ta olur [alış-veriş yapılır], eyyâm-ı sâ'irede [diğer günlerde] ise buraları bom boş kalır.

64 [Burada vadiler kastedilmektedir].

Vasatda [ortada], kasabalar arasındaki mesafe oldukça büyüktür. Kenar dağların iç kademelerinden ve mecâri-i miyâhdan [suları bir yere birikmiş araziden] tutunuz da ta bozkırların göbeğine kadar mevca mevc [dalgalı] yeşillikler içinde sıra sıra kara çadırlar uzanmıştır. Bunların tepeleri ya sivri, yahud kabalıdır.

[Konutlar] Evlerin şekli-i mi'mârisinde [mimari şekli] de büyük bir fark vardır. Suret-i 'umûmiyede [genel tarzda] râtib [nemli] mınâtık-ı muhitteki [kenar-kıyı bölgelerde] ovaların damları sivri, yabis [nemli] vasatdakilerin [ortada-kilerin] damları düzdür. Son zamanlarda bâ-husûs [hele] 'asrileşmek cereyanları başladığı ve muhâcirlerin nüfusu artmağa yüz tuttuğu tarihten beri kırmızı kiremitli damlara rağbet çoğalmıştır. Vasatda [ortada] ba'zı şehirlerde bu nevi [çeşit] evler ağıleb [çoğalma] üzere bulunmaktadır. Kenar dağların râtib [nemli] ve ormanlarla mestûr [örtülü] mınâtık-ı şimalîyesindeki [kuzey yerlerindeki] evler ahşaptandır memleketin daha ziyâde [çok] mazhar-ı terakki [ilerlemiş] olan cihet-i garbisindekiler [batı yöündekiler] ise de taştan i'mâl olunmuştur [yapılmıştır]. İki katlı ve tahta döşelidir.⁶⁵ Ve yeşillikler içinde vâki'dir [bulunur]. Cenûbun [güneyin] evlerine gelince bunlar zemin rengine müşabih [benzeyen] taşlardan i'mâl edilmiş [yapılmış] olub 'umûmiyetle [genellikle] küçük alçak ve zâr varidir [zar şekindedir].

[Ekonomik Servetler] Anadolu hazâ'in-i servet-i tabi'iyesinin [doğal servet hazinesinin] bütün işletme tarzları gayet ibtidâ'i [ilkel] bir şekildedir. Hubûbâtın [tahılın] her danesi[ni] başaktan ayıramadığı gibi pisliklerin de hubûbâta [tahıla] karışmasına mani' olamıyor. Tarlaları gübrelemekden ziyâde [daha çok] nadaza [nadasa] bırakmak 'âdet olmuştur. Ma'den damarları çoktur: demir, bakır, antimon, tutiyâ [çinko], krom, manganez, kalay, manyezit,⁶⁶ simli kurşun, ma'den kömürü, kaya tuzu, altûn ve gümüş, deniz köpüğü, civa, ardavâr [?], zımpara.. gibi fakat bunların pek azı işletilebilmektedir. Yeniden ormanlar yetiştirilmesi keyfiyetine gelince: şimdiye kadar [eserde boşluk var] kağıd üzerinde birkaç proje tertibinden başka bir şey yapılmamıştır. Vak'â-ı iktisâdiyenin [ekonomik olayın] bu şeklini zamanımıza değin nüfusu az, ihtiyacından fazla mahsûl [ürün] almağa lüzûm görmiyen, debdebe [gürültü] ve tantanadan zinet [süs] ve israftan ziyâde [daha çok] sâdeliğe, 'uzlet [inziva] ve sükuna [sessizliğe] meyyâl [meyilli] bir halka pek muvafik [uygun] idi. Lakin [ancak] bundan sonra.. iş değişmiştir.

[Bitirirken] "İzmir" faci'a-ı 'uzmasıyla [büyük olayıyla]⁶⁷ şahlanan "şu'ûr-ı millî" Anadolu'ya başka bir feyz [gürlük], başka bir revnâk [ışık] vermiştir.

65 [Metinde 'boşalıdır' şeklinde geçmekle birlikte doğrusu 'döşelidir' olmalıdır].

66 [Metinde 'bandezmit' olarak geçmekle birlikte doğrusu 'manyezit' olmalıdır].

67 Yunanlıların İngilizlerin desteğinde İzmir'i 15 Mayıs 1919'da işgal etmesi kastedilmektedir.

Bir taraftan mücahidlerimiz “İnönü”nde Sakarya kıyılarında alçak düşmanı tepelerken diğer taraftan Anadolu’nun i’âmâr ve temeddünine [medenileşmesine] halkın mukadderâtına [kaderine] yalnız halkın hâkim olmasına sarf-ı makderet olunmaktadır [güç harcanmaktadır]. Benliğini idrâk eden [bilen], millî duygusu⁶⁸ cuş û hurûşa gelen [çoşan] bir millet, halâs [kurtuluş] ve hürriyet, bekâ-yı mevcudiyet [varoluş] harbinde, terakkî [ilerleme] ve te’âlî [yüceltme] vadisinde hedefini bilerek ve hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek hareket eder. Binâen’aleyh [bu nedenle] Anadolu’nun âtisinden [geleceğinden] emin olalım. Bugün Türk kılıncının “hıfz-ı vatan [vatanı koruma]” “halâs-ı vatan [vatanı kurtarma]” kaygûsuyla şimşekler çıktığı Anadolu afâkında [ufuklarında] yarın yeni Türk harsının [kültürünün], Türk medeniyetinin altûn göğsü parlayacağından kara günler yerine mes’ûd [mutlu] devreler geleceğinden şübhe yoktur.

‘Azim ve gayret milletten, tevafık [başarı] Allah’dan.

[Sayfa 17]

Hatâ [yanlış] ve Sevâb [doğru]

Üçüncü sahifedeki merkezi cezire-i ‘ulyâ yerine merkezi Anadolu şarkı, 4. sahifede 18 inci satırdaki cezire-i ‘ulyâ “yüksek Anadolu şarkı” olacaktır.

Kaynaklar

- Alver, Köksal, “Anadoluculuk Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Haz.:Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), Kızıl Elma Yayını:38, İstanbul 2006.
- Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.: İdil Eser), İstanbul 2001.
- Atabay, Mithat, “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927, Bugünkü Dille*, (Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 3. Baskı, Ankara 1994.
- Balcıoğlu, Mustafa, “İstanbul’dan Samsun’a Uzanan Yolda Mustafa Kemal”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1*, (Haz.: Durmuş Yalçın-Azmi Süslü ve diğ.), Ankara 2000.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge: 25, Ankara 1982.
- Cvijic, J., *Das Karstphänomen*, Versuch einer Morphologischen Monographie, Geog. Abhandl, Wien 1893.
- Copeaux, Etiente, *Türk Tarih Tezinden Türk- İslam Sentezine*, (Çev.: A. Berktaş), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- Drialt, Edouard de, *Şark Mes’alesi*, (Hz. Emine Erdoğan), Ankara 2003.

68 [Metinde bu kelimeye fazladan ‘n’ harfi eklenmiştir].

- El-Cezârî, Abdulmecit Cum'a, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyyetü'l-Mustahrace min Kitabi'l-İlamil Muvakiîn, Daru İbni'l-Kayyim*, 1. Baskı, Demmam-Cize (Mısır) 1421.
- Güler, Ali, *Dünden Bugüne Yunan-Rum Terörü*, Ocak Yayınları, Ankara 1999.
- Gümüşçü, Osman-Abdullah Balcıoğulları, *Coğrafyaya Giriş*, Bilge Yayınları, Ankara 2006.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Ramazân Şeşen ve diğ., *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, Cilt: II, IRCICA Yayınları, İstanbul 2000.
- Kodal, Tahir, *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- Kodaman, Bayram, "Şark Meselesi ve Tarihî Gelişimi", *Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara 1992.
- Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, Sayı: 32.
- Osmanlı*, (Edt. Güler Eren), Cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Özege, Mehmet Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, Cilt: I, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1971.
- Sorel, Albert, *Meseley-i Şarkıyye*, (Terc. Yusuf Ziya), İstanbul 1911.
- T.C. Emekli Sandığı Arşivi*, Dosya No: 82742.
- Trak, Selçuk, *Türkiye'ye Ait Coğrafi Eserler Genel Bibliyografyası*, D.T.C.F. Yayını, Ankara 1942.
- Türkay, Cevdet. *İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arabca-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası*, Maarif Vekâleti, İstanbul 1958.
- Yalçın, Durmuş-Azmi Süslü ve diğ., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.

Anadolu Osmanca Orjinal

